

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

Стрельцова Ольга Вікторівна

«10» грудня 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИЦІ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«МАГІСТР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: **ТЕРИТОРІАЛЬНІ СПОРИ ТА ПРЕТЕНЗІЇ В МІЖНАРОДНОМУ
ПРАВІ**

Виконавець: Сиротюк Світлана Романівна

Науковий керівник: доктор наук Стрельцова Ольга Вікторівна

Нормоконтролер:

Київ, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ ТА ПРЕТЕНЗІЙ	8
1.1.Поняття та характеристика територіальних спорів та претензій.....	8
1.2.Правова регламентація урегулювання спірних територій.....	18
1.3.Принцип територіальної цілісності держав	28
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВИРІШЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ ТА ПРЕТЕНЗІЙ	38
2.1.Поняття та характеристика міжнародних механізмів вирішення територіальних спорів.....	38
2.2.Мирне вирішення міжнародних спорів.....	45
2.3.Застосування сили при вирішенні територіальних спорів.....	54
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ЩОДО ВИРІШЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ	61
3.1.Спір між Бельгією та Нідерландами щодо суверенітету над деякими прикордонними землями.....	61
3.2.Справа “Румунія проти України”.....	70
3.3.Територіальні претензії в Антарктиці.....	82
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження полягає в тому, що навіть ще до моменту виникнення перших держав розповсюдженою проблемою були територіальні спори. З моменту виникнення інституту державності й виокремлення ознак держави виникають суперечки щодо правомочностей права власності над територією. У Конституції України закріплено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Таким чином, більшість територіальних спорів та суперечок зумовлені національним інтересом – головним елементом міжнародних відносин.

Як показує досвід сьогодення так і минулих сторіч, володіння держави певними територіями не завжди буває законним. Норми міжнародного гуманітарного права та принципи міжнародного права були створені для того щоб попередити виникнення таких спорів, проте деякі актори на міжнародній арені вперто ігнорують їх. Така поведінка часто призводить до переростання територіальних спорів в міжнародний збройний конфлікт. В наслідок таких конфліктів неможливо вирішити територіальний спір, частіше за все це призводить лише до втрати населення, ресурсів, погіршення земельного потенціалу. Міжнародна спільнота створила спеціальні механізми для вирішення територіальних спорів на початковій стадії мирними засобами.

Найефективнішим методом мирного вирішення територіального конфлікту є звернення до Міжнародного Суду ООН. Тим більше, принцип саме мирного вирішення територіальних конфліктів визнається імперативною нормою загального міжнародного права. Міжнародний Суд ООН є найавторитетнішим судовим органом й його рішення значною мірою підтримують міжнародний правопорядок.

Вивчення проблеми вирішення міжнародних територіальних спорів частково висвітлюється у роботах таких вчених, як Г. Анцелевич, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Висоцький, В. Євінтов, В. Корецький, Л. Тимченко, Ю. Шемшученко, М. Черкес та ін.

Питанням аналізу діяльності Міжнародного Суду ООН присвячено роботи таких вчених, як С. Бабурін, Ю. Барсегов, К. Бєкяшев, І. Бліщенко, В. Верещатін, Н. Вилегжанін, Г. Ігнатенко, О. Київець, Ю. Колосов, В. Кузнєцов, Г. Кузнєцов, В. Ліхачов, І. Лукашук, С. Малінін, С. Марочкін, Е. Пушмін, А. Талалаєв, О. Тіунов, Г. Тункін, С. Черніченко, Г. Шармазаншвілі, Г. Шинкарецька, М. Ентін та ін. Теоретичним питанням міжнародно-правового статусу територій та вирішення міжнародних територіальних спорів присвячені праці таких зарубіжних вчених, як С. Аквінда (S. Akweenda), С. Ален (S. Allen), Дж. Верзійл (J. Verzijl), Дж. Готман (J. Gottman), Р. Дженінгс (R. Jennings), Х. Кайкобад (H. Kaikobad), Дж. Кастеліно (J. Castellino), Дж. Мерілз (J. Merrills), Л. Опенгейм (L. Oppenheim), Н. Хіл (N. Hill), С. Шарма (S. Sharma), М. Шоу (M. Shaw) та ін. Зокрема ними було досліджено такі питання як: поняття й характеристика територіальних спорів, правова регламентація урегулювання спірних територій, застосування сили при вирішенні міжнародних спорів, принцип територіальної цілісності держав, міжнародні механізми вирішення територіальних спорів.

Проте, незважаючи на досить велику кількість досліджень з даного питання, варто здійснити комплексний аналіз саме правових позицій Міжнародного Суду ООН, європейських принципів й стандартів щодо права на територіальну цілісність та недоторканість, адже щодня ми зіштовхуємося з новими неподібними на інші випадками територіальних конфліктів та правові позиції з цього приводу можуть різнитися, що, в свою чергу, потребує їхнього детальнішого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є здійснити комплексний аналіз територіальних спорів та претензій, висвітлити їх

характеристику, виявити особливості правових позицій Міжнародного Суду ООН у сфері права на територіальну цілісність та недоторканість, а також підсумувати все й зробити висновок щодо дієвості механізмів вирішення територіальних спорів та претензій на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- розкрити дефініцію поняття “територіальний спір” та надати вичерпну характеристику;
- дослідити правову регламентацію вирішення територіальних спорів;
- розглянути принцип територіальної недоторканості держав й розкрити його зміст;
- визначити механізми врегулювання міжнародних спорів та претензій;
- виокремити розбіжності між територіальним спором та претензією;
- проаналізувати діяльність Міжнародного Суду ООН та розкрити його значення для вирішення територіальних спорів;
- порівняти механізми мирного вирішення територіальних спорів із механізмом застосування сили для вирішення спору;
- проаналізувати спір між Бельгією та Нідерландами щодо суверенітету над деякими прикордонними землями;
- окреслити обставини та результат позову Румунії проти України;
- розглянути територіальні претензії в Антарктиці.

Об’єктом дослідження є правове регулювання відносин акторів міжнародного права, які виникають з приводу територіальних спорів та претензій.

Предметом дослідження є понятійна база територіальних спорів та їх характеристика, нормативне регулювання спорів та регламентація механізмів вирішення через призму мирних та військових засобів вирішення спорів, аналіз судових прецедентів Міжнародного суду ООН та політичний аспект територіальних спорів на прикладі суперечок сучасності таких як спір між

Бельгією та Нідерландами, претензія Румунії до України, територіальні претензії в Антарктиці.

Методологічну основу роботи склали спеціальні, загальнонаукові та філософські методи, які у своєму поєднанні сприяли досягненню виконання поставлених завдань.

Світоглядно-методологічним підґрунтям дослідження послуговув діалектичний загальнонауковий метод, який застосовано до вивчення виникнення, динаміки та характеристики міжнародних територіальних спорів, до виявлення особливостей їх вирішення та реалізації права на недоторканість кордонів й національний суверенітет.

Серед загальнонаукових методів важливу роль відіграв системний, за допомогою якого здійснювались, зокрема, аналіз рішень Міжнародного Суду ООН та розгляд права на територіальну цілісність. Метод сходження від конкретного до абстрактного використано для накладення норм права на сучасну ситуацію, щоб побачити різницю між очікуваним результатом та реальним, метод сходження від абстрактного до конкретного послуговував для з'ясування конкретизації прецедентних рішень Міжнародного Суду ООН.

Особливого значення у дослідженні набули спеціально-наукові методи, зокрема: метод тлумачення юридичних норм, використаний для дослідження змісту Статуту ООН 1945 р. і змісту прецедентних рішень Міжнародного Суду ООН, порівняльно-правовий метод, застосований, зокрема, для визначення спільного й відмінного у правових позиціях Суду щодо міждержавних територіальних спорів та суперечок і метод узагальнення судової практики.

Нормативна база, яка була використана при дослідженні: Конвенція Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року, Заключний акт НБСЄ 1975, Статут ООН 1945, Гаазька Конвенція про мирне вирішення міжнародних суперечок, заява 20958/14 "Україна проти Російської Федерації" в ЄСПЛ, Резолюції РБ ООН 660, 661, 667, Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону 1948 ,

Договір про добросусідські відносини між Україною та Румунією 1997, процес "Румунія проти України" в МС ООН, Вашингтонський договір про Антарктику від 1 грудня 1959, Регламент Міжнародного Суду ООН.

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження. Магістерська робота складається із переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, якими охоплюються дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (90 найменувань). Загальний обсяг дипломної роботи – 88 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ ТА ПРЕТЕНЗІЙ

1.1. **Поняття та характеристика територіальних спорів та претензій**

Територіальні спори існували ще до часу виникнення першої системи міжнародних відносин. Насамперед треба дати аргументацію щодо важливості наявності території у державі. Відповідно до Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року, територія має такі ознаки:

- Постійне населення;
- Певна територія;
- Влада;
- Здатність вступати у зовнішні зносини [51, с. 16].

Виходячи з вищезазначених ознак, суперечки щодо території однієї держави можуть порушити основні принципи міжнародного права. Зокрема, принцип добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом [12, с. 117]. Адже саме на цьому принципі базуються інші принципи, які за своєю природою є зобов'язаннями для суб'єктів міжнародного права.

Для того, аби розібрати характеристику спорів щодо території, треба розкрити термін “територія”. Територія - частина земної кулі обмежена кордонами завдяки демаркації та делімітації, яка, в залежності від правового режиму, у більшості випадків належить певній державі [63, с. 298]. В цій дипломній роботі розглядається територіальні спори між державами, тому будемо брати до уваги території, які класифікуються як державні.

Територіальний спір - це спір між головними суб'єктами міжнародних відносин - державами - щодо юридичної належності та правового режиму території [42, с. 218].

Основою для виникнення територіального спору є міжнародні суперечки, які стосуються насамперед правового режиму території, з якого потім випливає юридична належність. Сторони спору мають певні непорозуміння щодо того, кому належить ця частка земної кулі.

В доктрині міжнародного права є декілька підходів для визначення кола суб'єктів територіального спору. Деякі науковці кажуть, що сторонами можуть бути тільки держави, оскільки тільки держави є первинними суб'єктами міжнародного права. Тому вони вважають, що народи, які борються за самовизначення, не є окремими сторонами, оскільки боротьба йде на території, яка належить державі. Як приклад, можемо навести ситуацію Боснії і Герцеговини, де після боротьби за самовизначення, на підставі Дейтонських угод 1995 року країна стала включати в себе 2 частини-Республіка Сербська та Мусульmano-хорватська федерація [21, с. 15].

Інші науковці є прибічниками того, що сучасне міжнародне право створено для регулювання відносин на міжнародному рівні, аби забезпечити інклюзивність прав людини на національних рівнях. Право народів на самовизначення є право з четвертого покоління прав людини. Тому населення має право відокремитися, якщо має ресурси для самостійного існування як актора міжнародних відносин, які перераховані в Конвенції Монтевідео 1933. Як результат, населення може бути стороною в територіальному спорі [24, с. 96-98].

Другим елементом територіального спору є об'єкт. Об'єктом є територія, а предметом є права держави на цю територію, які відповідають вимогам міжнародного законодавства.

Перед тим, як виникне спір щодо території, існує територіальна претензія, яка полягає в невизнанні однією державою права поширювати владу іншої держави над об'єктом непорозуміння [49, с. 38].

Як і всі правові інститути міжнародного характеру, територіальні спори можуть бути декількох видів [2, с. 61-65]:

1. В залежності від статусу держав:

- Спiр мiж визнаними державами;
- Спiр мiж визнаною державою та частково визнаною;
- Спiр мiж визнаною та невизнаною державою тощо.

2. В залежності від часу:

- Територіальні спори минулого;
- Територіальні спори сучасності;
- Територіальні спори, які можуть виникнути в майбутньому.

3. В залежності від тривалості спору:

- Довготривалі;
- Середньотривалі;
- Короткотривалі.

Підсумовуючи все вищезазначене, територіальні спори – суперечки мiж акторами мiжнародних вiдносин щодо юридичної приналежності частини земної кулі, які виникають з територіальних претензій, і мають декілька видів залежно від часу, тривалості і визнання держав.

Передусім необхідно розкрити питання про кваліфікацію суперечностей мiж державами вiдповiдно до мiжнародного права. Всі суперечності мiжнародне право поділяє на: мiжнародну ситуацію, мiжнародний спiр та мiжнародний конфлікт. Названі категорії вiдповiдають певним стадіям взаємовiдносин мiж сторонами залежно вiд їхнього розуміння обсягу порушених прав та інтересів, позиції щодо предмета суперечностей та iнтенсивності недружньої поведінки [77, с. 103].

Початковою стадією виступає мiжнародна ситуація. Правова природа цього явища свiдчить, що мiж сторонами iснує винятково непорозуміння з того чи iншого об'єкта мiжнародного права: поведінка однієї з сторiн вiдхиляється вiд усталених стандартів, є нетрадиційною, не характерною і протилежна сторона допускає, що може статися порушення чи буд-яке iнше посягання на її інтереси. Iстотною умовою мiжнародної ситуації є те, що жодна з сторiн не переконана в наявності факту посягання на її права та

інтереси. Як наслідок, сторона, на права та інтереси якої може бути здійснене посягання, намагається з'ясувати всі обставини ситуації та вжити заходів для забезпечення захисту суверенних прав та інтересів.

Міжнародний спір, на відміну від міжнародної ситуації, має іншу правову природу. Процесуально міжнародний спір є наступною стадією міжнародних суперечностей: сторони вже переконані у наявності факту посягання на суверенні права та інтереси. Якщо, в міжнародній ситуації сторони намагаються лише встановити факт посягання, то у випадку виникнення міжнародного спору — захистити порушені права. Саме це робить міжнародний спір (у тому числі територіальний) суттєвішим для міжнародних відносин, оскільки бажання виправити ситуацію з боку потерпілої держави може суттєво вплинути на мир і міжнародну безпеку. Міжнародне право допускає лише мирне врегулювання міжнародних спорів [33, с. 191].

На особливу увагу заслуговує питання встановлення меж міжнародного спору і міжнародного конфлікту. Це передусім зумовлено тим, що в науці міжнародного права немає єдиних підходів до кваліфікації міжнародного конфлікту. Дослідники схиляються до класифікації двох категорій: міжнародний конфлікт як складова врегулювання міжнародних спорів пов'язана із недружніми актами обмежувального або примусового характеру, з одного боку і між-народний конфлікт із застосуванням або погрозою силою — з іншого.

Територіальні спори є достатньо важливою проблемою. Вони зачіпають життєво важливий елемент держави, її територію, можливо саме тому територіальні спори досить часто переростають у небезпечні військові конфлікти. У таких конфліктах кожна із сторін посилається на свої права у сфері самооборони, недоторканності території тощо. Звичайно, в однієї зі сторін ці права удавані по відношенню до певної території. Встановлення цього останнього факту має суттєве значення для визначення правомірності дій тієї чи іншої сторони. А для цього, в свою чергу, провідне значення має

правильна оцінка територіального спору, що допомагає третій стороні (державам, міжнародним організаціям) визначити правильне відношення до сторін, між якими виник спір територіального характеру [85, с. 110].

Територіальний спір — це спір між державами з приводу юридичної приналежності певної території. Суб'єктами територіального спору можуть бути тільки держави. Спір між індивідом та державою не ставить питання про державну приналежність території і через це не є територіальним спором. Також не є територіальним спором боротьба нації за здійснення права на самовизначення та створення незалежної держави на певній території. (Хоча деякі вчені дотримуються іншої точки зору, зокрема Буткевич.) Оскільки міжнародні організації не мають власної території, вони також не можуть бути суб'єктами територіального спору [21, с. 57].

Зовсім інша справа з односторонніми територіальними претензіями. Держава, яка висуває претензію на певну частину території іншої держави, не оспорує суверенітет даної держави над певною територією. Тобто не під-дає сумніву юридичну приналежність певної території даній державі, проте вважає, за якими — не будь підставами, справедливими чи несправедливими, що ця територія має належати їй.

Оскільки кожна сторона в територіальному спорі стверджує, що володіє суверенітетом над певною територією, то кожна сторона повинна його здійснювати над цією територією в більшій або меншій мірі, у минулому чи в теперішньому. Згідно із практикою Міжнародного Суду ООН, який вирішив низку територіальних спорів, до актів що свідчать про здійснення суверені-тету в першу чергу належить низка державних функцій, серед цих функцій перевага віддається здійсненню цивільної та кримінальної юрисдикції, організації та здійсненню місцевої адміністрації. Акти недержавного характеру, зокрема наприклад рибальство, будівництво будинків окремими приватними особами, не мають суттєвого значення, проте в даному випадку багато чого залежить від обставин [37, с. 41-59].

Інакше розгортаються події навколо території, на яку держава претендує, не оспорюючи її юридичної приналежності в даний час, проте вважаючи, що ця приналежність повинна бути по певним причинам змінена. Оскільки питання про суверенітет над даною територією зрозуміле (він безперечно належить певній державі), то держава-претендент не здійснює ніяких державних функцій або інших відповідних актів щодо території, на яку претендує.

Територіальний спір може бути передано для вирішення до Міжнародного Суду чи арбітражу, який встановлює на чийй стороні право, й таким шляхом вирішує питання приналежності даної території. Проте ніякий суд чи арбітраж не може вирішувати питання про те, щоб певна територія, що юридично належить одній державі, була передана іншій державі. Інша справа, якщо оспорується сама юридична приналежність території.

Від територіального спору слід відрізнити прикордонний конфлікт. Останній полягає в порушенні кордону, перестрілці через кордон тощо. Територіальний спір нерідко супроводжують прикордонні конфлікти та інциденти, але останні самі собою не означають наявність територіального спору [5, с. 40].

Питання територіальних спорів та конфліктів має велику історію. Варто було одній державі захопити територію іншої, як остання розпочинала готувати війну за повернення своїх територій. Таким чином, за одним територіальним загарбанням нерідко йшла ціла низка воєн за розподіл, перерозподіл земель.

Багаторазові переходи певних територій від однієї держави до іншої до-сить часто призводили до того, що кожна із сторін вважала дану територію власною. Багато з подібних спорів залишаються не вирішеними і сьогодні. Існують десятки районів, приналежність яких тією чи іншою державою оскаржується, і в цих районах нерідко виникають небезпечні збройні конфлікти [67, с. 308].

Міжнародні суперечки, як існували раніше, так що виникають на сьогоднішній день, відрізняються одного від одного складністю, значущістю для світової спільноти і предметним різноманітністю. Беручи за критерій для класифікації предмет спору, можна виділити особливу категорію - територіальні суперечки, предметом яких виступає право, пов'язане з встановленням правового режиму і приналежності території.

Сучасна міжнародна політична ситуація підтверджує актуальність вивчення, аналізу та пошук ефективних шляхів врегулювання територіальних спорів між державами. В нашій розвідці було використано праці Р. В. Алямкіна, Н. Єрпильової та М. Клевченкової, А. С. Орлова, Н. Севостьянової та Н. Шебанової, які в рамках власних дослідницьких інтересів досліджували обрану проблему.

Територія як об'єкт спору має величезне значення для держави: поряд з населенням вона є матеріальною основою його існування, визначаючи перспективи економічного і політичного рівня розвитку. Сучасна держава не сприймається інакше, як в межах чітко обмеженого простору.

Під територією в доктрині та практиці міжнародного права розуміються різні простори земної кулі, що включають його сухопутну і водну поверхні, надра, повітряний й космічний простір і небесні тіла [6, с. 352-353].

Н. Севостьянова слушно резюмувала, що територіальний спір між державами підіймає питання юридичної приналежності певної території до однієї з держав, що є сторонами такого спору. Територіальні спори підвищують вірогідність переростання погрози застосування сили у її безпосередню демонстрацію, а також застосування сили у війну [5, с. 119]. Сучасне міжнародне право з точки зору правового режиму дозволяє розділити територію на три види: державна територія, простору з міжнародним режимом, простору зі змішаним правовим режимом. Делімітація територій з віднесенням їх до тієї чи іншої категорії відповідно змінює їх правовий статус. У свою чергу, розмежування державних територій

і територій зі змішаним режимом, в результаті якого відбувається їх віднесення до тих чи інших держав, є для останніх одним з найважливіших питань [6, с. 352-353].

Поняття територіального спору є дискусійним, але можна зробити висновок про те, що це форма чітко сформульованих розбіжностей між сторонами (двома або більше) щодо предмету спору: існування і застосування норми про кордон або питання про суверенітет над певною територією. Нестійкість і мінливість позицій сторін, відсутність єдності поглядів щодо об'єкта і предмета спору, вказують на відсутність територіальної суперечки. Основним суб'єктом територіальних суперечок виступає держава. Об'єктом суперечки є територія [1, с. 168-169; 4].

Механізм вирішення територіального спору становить сукупність дій його учасників, що відповідає певній юридичній процедурі і спрямований на врегулювання територіальних розбіжностей (форма врегулювання спору в широкому сенсі). Характерні особливості процедури мають договірні і судові форми [31, с. 65-67], є найбільш поширеними формами вирішення територіальних спорів і більш прийнятними, ніж вирішення за допомогою застосування збройних сил та військової техніки.

Визнаною та на сьогодні найбільш ефективною інституцією у вирішенні територіальних спорів є Міжнародний Суд ООН. Зокрема, одним із перших територіальних спорів, який розглядав Міжнародний Суд, була справа про суверенітет над певними прикордонними ділянками між Бельгією та Нідерландами. Суд в своєму рішенні спирався на положення Конвенції про кордони (The Boundary Convention) від 08 серпня 1843 р. Беручи до уваги, що між сторонами було укладено угоду про визначення статусу спірних ділянок, Суд відхилив претензії Нідерландів, базуючись на здійсненні ефективного контролю. Королівство Нідерланди відстоювало позицію, згідно з якою на основі тривалого здійснення суверенітету над спірними ділянками воно набуло права встановити постійний суверенітет над ними. Суд визнав, що включення зазначених ділянок до території

Нідерландів мало протиправний характер, а контроль, який Нідерланди здійснювали щодо цих ділянок, не є достатньою підставою для припинення зобов'язань, які випливають з Конвенції 1843 р. [3, с. 172].

Зазвичай конфлікти юрисдикцій вирішуються за допомогою правил про міжнародну підсудність. У теорії міжнародного цивільного процесу під міжнародною підсудністю розуміється компетенція судів у цивільних справах з іноземним елементом. Єдиного принципу визначення міжнародної підсудності не існує, проте діючі в даний час багатосторонні і двосторонні міжнародні договори нерідко містять правила про міжнародну підсудності, що дозволяють визначати суд, компетентний розглядати спори в сфері, регульованої відповідним міжнародним договором. Такі правила дозволяють уникнути конфлікту юрисдикцій, або, інакше кажучи, «зіткнення» процесуальних законів двох і більше держав, компетентних в силу норм внутрішнього законодавства вирішити виниклу суперечку.

В контексті судової форми вирішення спорів, одним із часто застосовуваних є принцип «мовчазної згоди», який пов'язаний з концепцією естоппелю як позбавлення права заперечувати. Концепція естоппелю стосовно розмежування територій полягає в тому, що держава не повинна заперечувати вже визнаний факт щодо певної території. У Міжнародному Суді естоппель вперше обговорювалася в справі компанії «Барселона Трекшн» (Бельгія проти Іспанії). Також обмежувальна концепція естоппель отримала суттєве підкріплення у справі про континентальний шельф Північного моря (ФРН проти Данії та Нідерландів) [40, с. 105-118].

У теорії міжнародного цивільного процесу розрізняють «позитивний конфлікт юрисдикції» – коли процесуальні норми двох і більше держав дозволяють розглянути спір, що виник відносно одного і того ж справи, і «негативний конфлікт юрисдикції» - коли процесуальні норми двох і більше держав відмовляють в можливості розгляду спору по одному і тій же справі. Як позитивний, так і негативний конфлікти юрисдикцій вносять дисбаланс у

сферу міжнародно-правових відносин і держави мають вчиняти заходи щодо уникнення таких конфліктів юрисдикцій.

Деякі держави задля цього виключають певні види спорів з національної юрисдикції на користь юрисдикції певної міжнародної судової установи [71, с. 114]. Актуальним на сьогодні питанням залишається конфлікт юрисдикцій, а особливо співвідношення таких категорій як обмеження юрисдикцій і розмежування юрисдикцій. Розмежування юрисдикцій має безпосереднє відношення до проблеми усунення конфлікту юрисдикцій в міжнародному процесі. Безсумнівно, що критерієм для виділення двох вищезгаданих категорій виступає мета, яку переслідує законодавець при формулюванні відповідних правил. Мета обмеження юрисдикції у встановленні свого роду міжнародно-правового бар'єру на шляху до можливого розширення юрисдикції. Обмеження адресовані кожній державі окремо або декільком державам на підставі укладеного між ними договору. Обмеження позначають конкретній державі, до яких меж вона може розширити свою юрисдикцію, і встановлюються шляхом узгодження волевиявлення держав [2, с. 359]. Класичним прикладом обмеження юрисдикції держави виступають дипломатичні привілеї та імунітети.

Мета розмежування юрисдикції абсолютно інша і полягає в тому, щоб усунути ситуації суміщення або перекриття юрисдикцій різних держав. Потреба в такому розмежуванні з'являється тоді, коли кілька держав на рівних підставах можуть претендувати на встановлення і здійснення своєї юрисдикції щодо певних осіб, об'єктів і видів діяльності, не виходячи за межі, які визначаються міжнародним правом [2, с. 359].

Отже, в наші дні вирішення територіальних спорів є актуальною потребою часу. Хоча здебільшого такі суперечки вирішуються на основі договірними та судовими способами, все ж існує необхідність подальших пошуків ефективних механізмів вирішення таких спорів, задля уникнення відкритого військового конфлікту.

1.2.Правова регламентація урегулювання спірних територій

Спирні території - частини земної кулі, щодо яких виник спір між державами. Територіальний спір - один із різновидів спору міжнародного характеру, який вказує на предмет суперечки акторів міжнародних відносин [55, с. 93]. Звідси випливає, що на сферу цих правовідносин впливають всі нормативно-правові акти міжнародного товариства з обов'язковою силою, які регулюють цю сферу відносин.

Головним документом в розв'язанні спорів є Статут ООН, який включає в собі 2 глави - регулювання спорів мирними засобами та застосування заходів, якщо є загроза миру на безпеці в світі [10, с. 86]. Перший випадок передбачає ситуацію, коли уряди готові вислухати один одного та піти на компроміс. Інший - втручання третіх держав для стабілізації відносин між зацікавленими в території сторонами, коли має місце загострення суперечки і наявність загрози порушення стабільної ситуації.

Згідно з принципами міжнародного права, держави зобов'язанні дипломатичним шляхом вирішити суперечку щодо території [10, с. 91]. Але на практиці помітні ухилення від норм *jus cogens* шляхом зловживання правом. Як приклад можемо навести новітню норму міжнародного права, яка офіційно була закріплена в 2005 році міжнародним співтовариством. Норма *the responsibility to protect* означає, що суверенітет є не привілеєю держави, а обов'язком, бо держава повинна захищати права людини [49, с. 172]. Суть цієї норми полягає в тому, що в силу глобалізації держави відкривають кордони для переміщення людей, тому громадяни різних держав знаходяться в інших державах. Коли остання держава порушує права людини, то держава громадянства людини може застосувати цю норму і порушити територіальну цілісність, що не буде вважатися порушенням принципів міжнародного права, викладених в Заключному акті НБСЄ [21, с. 12-16]. Таким чином може окупувати певну територію держави, аби моніторити ситуацію всередині держави. Наприклад, інтервенція США в Ірак 2003 року є гарним

відображенням цієї норми, хоча була пов'язана з підозрою у фінансуванні тероризму Саддамом Хусейном, але головна мета - поширити демократизацію та зупинити недотримання прав людини [39, с. 200].

Знаковою діяльністю є діяльність Комісії з міжнародного права, яка займається процесом кодифікації міжнародного публічного права, щоб забезпечити прогресивний розвиток відносин між акторами міжнародних відносин в правовому секторі [65, с. 102]. Вона підготовлює проекти міжнародних договорів в різних сферах, які не сильно розвинені або норми яких несистематизовані.

Гаазькі конференції 1899 року та 1907 року здійснили великий прорив в мирному розв'язанні спорів. На II Гаазькій конференції була прийнята Конвенція про мирне вирішення міжнародних суперечок, яка ще називається I Гаазька Конвенція [5, с. 23]. Вона була прийнята з метою встановлення принципу справедливості, бажанні розширити кооперацію в сфері прав людини, забезпечити комфортні правові умови для діяльності слідчих комісій. В I Гаазькій Конвенції були перелічені засоби мирного вирішення спорів, які потім знайшли своє відображення у Статуті ООН [66].

Міжнародне право ділиться на 3 рівні - універсальний, регіональний та локальний. Універсальний рівень охоплює всіх суб'єктів, а регіональний - окремої частини Землі. Локальний рівень стосується двосторонніх міжнародних договорів тих держав, які є сусідами. Міжнародні регіональні організації мають суттєвий вплив на розвиток міжнародного права.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі моніторить ситуацію на територіях, які підпадають під її юрисдикцію, та приймає рішення щодо підтримання миру та безпеки, які закріплені в Гельсінському заключному акті [84, с. 17]. Наприклад, закріплений принцип заборони застосування сили або погрозою силою, що може привести до порушення суверенітету.

Європейський союз, Організація Американських держав, Африканський союз, Ліга арабських держав прийняли рамкові документи, які захищають права людини. У випадку територіальних спорів суперечка може

призвести до збройних конфліктів, наприклад як між Республікою Сербією та Республікою Косово, які в результаті мали суттєві втрати серед населення і потім організатори цих кривавих заворушень були притягнені до відповідальності у Гаазькому Трибуналі [16, с. 28]. Стаття 3 Європейської Конвенції прав людини проголошує, що ніхто не може бути позбавлений життя безпідставно і мається перелік виключень, який не використовується через надання обов'язкової сили Протоколу №13 щодо скасування смертної кари.

Все більшу роль відіграє прецедентне право, яке створюється Міжнародним Судом ООН та іншими судовими органами міжнародної юрисдикції і становить фундамент для подальших дій держав на міжнародній арені. Як додаток до універсального суду, можемо зауважити, що, наприклад, Європейський суд з прав людини має значення в політичній сфері, бо у випадку позову “Україна проти Російської Федерації” (заява № 20958/14), де визнавалась точна дата анексії частини території України, яка становила спір,- порушення норм гуманітарного права [21, с. 58]. ЄСПЛ- перший міжнародний судовий орган, який визнав точну дату реалізації намірів Росії щодо незаконного «вирішення» спору з Україною щодо Криму.

Отже, розглядати правову регламентацію регулювання територіальних спорів ми можемо в декількох координатах – звичаєві норми, договірні норми та прецеденти. З процесом кодифікації звичаєві норми перетворюються у договірні, які мають відображення в нормативно-правових актах універсального та регіонального характеру. Прецеденти мають практичне значення, бо надають державам приклад правил поведінки та санкції за їх порушення на основі кейсів.

Історично більшість територіальних суперечок вирішувалась силою, і у переважній більшості держав ця проблема виявлялася в тенденціях до сепаратизму, нерідко закінчуючись сецесією, під якою розуміють здійснення певною організованою соціальною групою сепаратистських дій, спрямованих на створення суверенної держави або на інтеграцію з іншою суверенною

державою. О.О. Мережко зазначає, що влада і самостійність держав зменшується під впливом регіональних інтеграційних процесів. У рамках регіональних міжнародних організацій (наприклад, ЄС) держави помітно втрачають реальну свободу дій [70, с. 38-40].

Для сучасного світу характерні процеси інтеграції суспільств і держав у певну структуровану соціально-політичну спільність, пов'язану з формуванням інтеграційних структур. Проблема території завжди була однією з найгостріших і складних у міжнародному праві, бо територія – це не просто простір, а необхідний атрибут держави, матеріальна основа життєдіяльності народу, що його населяє, і людства в цілому. Протягом усієї історії цивілізації виникали конфлікти і спалахували війни за володіння тією чи іншою територією. Як зазначає В.М. Буроменський, війни як неминучий засіб політики грабежу і захоплення чужих територій завжди були супутницями соціально-економічних формацій, заснованих на приватній власності [35, с. 106].

Під територією в доктрині та практиці міжнародного права розуміються різні простори земної кулі, що включають його сухопутну і водну поверхні, надра, повітряний простір, а також космічний простір і небесні тіла. Однією з непростих міжнародно-правових проблем, що привертають увагу вчених-юристів, теоретиків і практиків, є проблема юридичної класифікації територій. Це цілком закономірно, оскільки питання територіального верховенства, суверенних прав на ті чи інші простори, сфери діяльності на них або користування їх ресурсами безпосередньо пов'язані з політичними і економічними відносинами і, нарешті, з матеріальними умовами життя держав і народів.

Більшість юристів-міжнародників (Ю.Г. Барсегов, Я. Броунлі, М.І. Лазарев, С.В. Молодцов, М.В. Яновський та ін.) використовують поняття «режим» або «статус» як критерій для юридичної класифікації територій. Відомий британський юрист-міжнародник Я. Броунлі пише: «Міжнародне право знає чотири види режиму територій: територіальний суверенітет;

територія, на яку не поширюється суверенітет якоїсь держави або групи держав і яка має свій власний статус (наприклад, підмандатні і підопічні території); *res nullius* (нічийна територія) і *res communis* (територія, що належить усім)».

Б.М. Клименко до територіальних режимів відносить територіальний суверенітет і територіальну юрисдикцію, транзит через іноземну територію, спеціальні територіальні режими, створені за угодою зацікавлених держав, і деякі інші. Терміни «режим» («правовий режим») і «статус» («правовий статус») використовуються в Конвенції ООН з морського права 1982 р. Так, в п. 4 ст. 49 говориться: «Режим архіпелажного проходу морськими коридорами встановлюється в цій Частині, в інших відносинах не зачіпає статус архіпелажних вод...». Р.В. Алямкін, вважаючи найприйнятнішою ознакою для класифікації території її правову (юридичну) природу, розділяє державну і міжнародну територію. Однак такий підхід, на наш погляд, є досить спрощеним і не відображає всієї складності даної категорії [49, с. 55].

На думку Р.В. Деканозова, правовий режим територій, що мають різну юридичну природу, може мати багато спільного, наприклад, правовий режим міжнародних каналів і відкритого моря. Під терміном «правовий режим», на думку В.О. Константинова, слід розуміти сукупність правових норм, що регламентують основні права і обов'язки держав у відповідному інших видів (категорій) морських просторів [82, с. 29].

Юридичну природу державної території становить суверенітет. Суверенітет, тобто верховенство на власній території і самостійність у міжнародних відносинах, притаманний лише державі. Найважливішою складовою частиною суверенітету є вища влада держави, здійснювана в межах її території, що означає підпорядкованість державі всіх осіб і організацій, що знаходяться в її межах (а в деяких випадках – і за ними). Вища влада над територією є формою реалізації суверенітету держави. Що стосується міжнародної території загального користування (далі – МТЗК), за своєю юридичною природою це простори, на які не поширюється суверенітет

жодної держави, вони знаходяться в загальному користуванні людства. Континентальний шельф – це своєрідна з правової точки зору територія, на яку не поширюється суверенітет прибережних держав, але ці держави, згідно зі ст. 77 Конвенції ООН з морського права 1982 р., здійснюють над нею суверенні права з метою розвідки та розробки її природних ресурсів. Тобто це і не державна територія, і не МТЗК, тому континентальний шельф виділений у самостійну просторову категорію. На відміну від іншого зовні схожого інституту морського права – виключної економічної зони (ВЕЗ), прибережні держави здійснюють суверенні права саме над континентальним шельфом як над територіальним утворенням, у той час як відносно ВЕЗ ці держави мають суверенні права виключно в функціональній сфері (у розвідці, розробці та збереженні природних ресурсів ВЕЗ, створенні та використанні штучних островів і споруд, проведенні морських наукових досліджень тощо). Ця суттєва відмінність юридичної природи ВЕЗ не дозволяє виділити її в особливу просторову категорію. Таким чином, виключна економічна зона належить до МТЗК, маючи специфічний правовий режим [88, с. 206].

Архіпелаг Свальбард (Шпіцберген) є норвезькою державною територією загального користування, що породжує в нинішніх умовах розвитку міжнародних відносин ряд політичних і міжнародних проблем, оскільки, на думку О.М. Вилегжаніна, розширення суверенних прав Норвегії на морські простори навколо Шпіцбергена загрожує порушенням сформованого балансу інтересів найбільш зацікавлених держав. Більше того, Норвегія, відповідно до принципів Договору про Шпіцберген, була зобов'язана розробити процедуру набуття права власності на земельні ділянки, призначені для будь-якого виду господарсько-економічної діяльності в рамках Гірського Статуту. Договір про Шпіцберген разом із Гірським Статутом і норвезьким законом про Шпіцберген від 17 липня 1925 р. набули чинності 14 серпня 1925 р. У двох останніх актах архіпелаг отримав нову назву: Свальбард. Л.Д. Тимченко пропонує розглядати

державну територію як частину поверхні Землі, що правомірно належить певній державі, в межах якої вона здійснює своє верховенство. Іншими словами, суверенітет лежить в основі юридичної природи державної території. Згідно з міжнародним правом, територія пов'язана з її населенням. Державна територія і її населення – необхідні атрибути держави. На переконання С.М. Бабуріна, територія держави являє собою простір самовизначення народу, в межах якого держава здійснює свій суверенітет [55, с. 8].

Як зазначив Б.М. Клименко, думка про те, що територіальні суперечки є плодом тільки капіталістичного суспільства, вже залишилися в минулому: територіальне питання, без сумніву, було найважливішим для людства в будь-який період його розвитку і залишатиметься таким і надалі. А тому не слід забувати вислів короля Пруссії Фрідріха II про те, що можна захопити будь-яку бажану територію і країну, після цього знайдуться юристи та історики, які зможуть обґрунтувати «справедливість» цієї окупації та існування «неспростовних прав на захоплену територію» [44, с.87].

У рішенні спільного польсько-німецького третейського суду по справі *Deutsche Kontinental Gesellschaft* від 1 серпня 1929 р. говориться: «Для того щоб держава існувала і була визнана за така з територією, без якої вона не може ні існувати, ні бути визнаною, досить, щоб ця територія була досить певною (навіть якщо її межі ще не уточнені) і щоб на цій території держава здійснювала реальну незалежну публічну владу». Крім того, в доктрині міжнародного права приділяється значна увага громадянству як об'єкту правонаступництва держав. Поняття територіального верховенства, як і поняття державного суверенітету, не носить абсолютного характеру. Тенденції розвитку сучасного міжнародного права свідчать про те, що держава є вільною в праві користування своїм територіальним верховенством у тій мірі, в якій не будуть зачіпатися права та законні інтереси інших держав, оскільки суверенітет однієї з них є обмеженим суверенітетом іншої. У рамках даної територіальної категорії можуть існувати певні види

правових режимів: кондомініум, сервітут, оренда, спільне користування. Кондомініум (від лат. *con* – разом, спільно, *dominium* – володіння) – це спільне володіння двох або більше держав певною територією, на яку поширюється їхній суверенітет[24, с. 108]. Установлення кондомініуму, як правило, є компромісним заходом для задоволення домагань декількох держав на право володіння певною територією. Юридичною підставою для встановлення кондомініуму служить угода між зацікавленими державами, що визначає характер і межі адміністративної влади кожної з них. Цей міжнародно-правовий режим можна проілюструвати такими прикладами: земля Шлезвіг-Гольштейна й Лауенбурга, що перебувала від 1864 до 1866 р. під кондомініумом Австрії і Пруссії на підставі Віденського договору 1864 р.; кондомініум Бельгії і Пруссії в Морені, що проіснував більше ста років та завершився в 1919 р. у результаті визнання Версальським мирним договором повного суверенітету Бельгії над цією територією; як кондомініум існувало з 1906 по 1980 рр. англо-французьке колоніальне співволодіння Нові Гебриди (у 1980 р. ця територія стала незалежною і одержала назву Республіка Вануату). Актуальність даної категорії для міжнародного права не втрачена й зараз. Так, фахівці розглядають створення албансько-сербського кондомініуму над Косово як засіб об'єднання розділеного албанського народу при одночасному збереженні територіальної цілісності Сербії [80, с. 47]. Під сервітуттом у міжнародному праві розумілося певне обмеження територіального верховенства держави, що накладається міжнародним договором на користь іншої держави або групи держав. Дане обмеження носило постійний характер і при зміні територіального суверена поширювалося на нову державу, до якої переходила обумовлена в договорі територія. При цьому різнилися сервітутти позитивного характеру – обов'язок держави допускати на своїй території дію влади іншої держави (право проходу або проїзду, право користування водоймою іншою державою) і негативного – обов'язок держави втримуватися від певних дій на своїй території (до останнього відносять демілітаризовані й нейтралізовані зони).

Однак одностайного визнання міжнародні сервітути не одержали ні в доктрині, ні в практиці міжнародного права. Так, у 1920 р. комісія юристів, яка була призначена Лігою Націй для з'ясування питання про Аландські острови, у своєму висновку відзначила, що існування міжнародних сервітутів не є загальноновизнаним. Практика міжнародних відносин пішла більш простим шляхом: за наявності потреби у проході або проїзді через територію іншої держави проблема може вирішуватись на дипломатичному рівні щодо кожної окремої ситуації у досить стислі строки. Наприклад, 2 квітня 2009 р. Генеральний секретар Організації Північноатлантичного договору звернувся до Глави Місії України при НАТО з листом, у якому, зокрема, говориться: «Шановний пане Посол! Маю честь послатися на потребу в транзитному переміщенні територією України з метою полегшення наземного перевезення вантажів для забезпечення Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) на території Ісламської Республіки Афганістан, поважаючи суверенітет, територіальну цілісність і національне законодавство України... Бажаючи запровадити необхідні домовленості й процедури стосовно надання Державною адміністрацією залізничного транспорту України послуг для швидкого та безперешкодного транзитного переміщення територією України вантажів МССБ, які належать Організації Північноатлантичного договору (НАТО) державам – членам НАТО й державам – не членам НАТО, які надають сприяння, для забезпечення операції МССБ на території Ісламської Республіки Афганістан...»[29, с. 209]. Відповідь на вказаний лист склала другу частину укладеного таким чином міжнародного договору і з'явилась Угода (у формі обміну листами) між Кабінетом Міністрів України та Організацією Північноатлантичного договору стосовно транзитного перевезення територією України вантажів для забезпечення операції Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) на території Ісламської Республіки Афганістан. Угоду було подано на ратифікацію Постановою Кабінету Міністрів України № 853 від 12.08.2009 р. І, хоча процедура ратифікації не пройшла всі необхідні стадії, Кабінет Міністрів України виніс

постанову «Про тимчасове застосування Угоди (у формі обміну листами) між Кабінетом Міністрів України та Організацією Північноатлантичного договору стосовно транзитного перевезення територією України вантажів для забезпечення операції Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) на території Ісламської Республіки Афганістан», яка оперативно розв'язала питання. Професор М.В. Яновський визначав міжнародно-правову оренду «як тимчасове використання однією державою територіальної ділянки іншої держави для цілей, що не суперечать основним принципам міжнародного права і не пов'язані з установленням політичного панування цієї держави на даній території...». Іншими словами, сутність міжнародно-правової оренди полягає в її цільовому характері (надання орендованої території для будівництва й експлуатації транспортних шляхів, розміщення наукових станцій, створення вільних економічних зон і т.п.) [10, с. 83]. Причому орендована територія не може використовуватися з іншою метою, крім зазначеної у договорі, а остання, у свою чергу, повинна відповідати основним принципам і нормам міжнародного права. Оренда території повинна надаватися на чітко визначений строк і на відплатній основі. У міжнародних договорах про оренду прямо обумовлюється, що суверенітет над орендованою територією зберігається за державою-орендодавцем або таке положення мається на увазі.

1.3. Принцип територіальної цілісності держав

Принципи міжнародного права - основні засади, на яких базуються відносини між акторами міжнародного права і є нормами *jus cogens*. В Статуті ООН прописані 7 головних принципів міжнародного права і там відсутній принцип територіальної цілісності як такий. Але з положень наявних принципів ООН можемо виокремити основні ознаки принципу *territorial integrity* :

- Незастосування сили або погрози силою;
- Невтручання держав у внутрішні справи іншої держави;
- Вирішення спорів мирним шляхом;
- Співробітництво між суб'єктами міжнародних відносин [11, с. 39-45].

Держави зобов'язуються поважати державний кордон один одного. Державний кордон - лінія, яка визначає межі території держави, де держава може поширювати свій суверенітет, який включає в собі верховенство права, що не може бути порушено суб'єктами міжнародних відносин шляхом втручання у внутрішні справи держави [11, с. 50].

Першим правовим закріпленням принципу територіальної недоторканності стала Декларація про зміцнення міжнародної безпеки 1970 року та Заключний акт НБСЄ від 1975 року [37, с. 11].

На практиці цей принцип часто порушується державами, які хочуть реалізувати власний національний інтерес. Наприклад, 2014 рік став роком окупації України Російською Федерацією. Зокрема, ЄСПЛ визнав точну дату поширення анексії РФ на територію держави [53, с. 100]. Збройні сутички на території Донецької та Луганської областей досі не закінчилися, але ведуться перемовини щодо мирного вирішення територіального спору, який називається Нормандський формат, де беруть участь 4 сторони - Україна, Росія, Німеччина та Франція [69, с. 205]. Глава ОП Андрій Єрмак висловлює позитивні сподівання на ефективність цього механізму вирішення спорів і зазначає, що питання, які стосуються збройних конфліктів та населення, не

можуть вирішуватися швидко [39, с. 23]. З позитивними сподівання А.Єрмака погоджується Посол Франції в Україні Етьєн де Понсен, також від додає, що нормандський формат не досягає усіх своїх цілей, але можна вважати успіхом те, що він досі існує [70, с. 316].

Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба зазначає, що вирішення питань АР Криму та Донецької і Луганської областей є різними за юридичною природою, бо агресія РФ проти України включає в собі анексію та окупацію, що є зміною території з різними правовими наслідками [21, с. 50-58]. Повертаючись до Нормандського формату, можемо зауважити, що ці зустрічі акцентують увагу на Донбасі, забуваючи про Автономну Республіку Крим. Наприклад, створення Тристоронньої контактної групи, яка є засобом полегшення ситуації на сході України, але не створено групу, яка б моніторила ситуацію в Криму та вела перемовини щодо повернення Криму Україні [28, с. 12-13].

Україна є “вікном” до Європи, тому вона є геополітично важливою для західних партнерів, які домагаються вирішити територіальні спори мирними засобами, але Україна майже не зосереджує свою увагу про проблемах стосовно Криму, повністю мобілізуючи сили в сферу питань пов’язаних зі сходом України. Крим, як і Донбас, є частиною території України, тому розв’язувати територіальні спори потрібно комплексно, аби відновити територіальну цілісність України.

У сучасних умовах право на недоторканність і політична незалежність держави поєднуються з її обов’язком дотримуватися норм міжнародного права. Цей обов’язок у жодному разі не порушує незалежності держави. Територіальні зміни часто болючий процес. М. Шоу зазначає, що це впливає не тільки на міжнародне співтовариство і зацікавлені держави, а й на окремі особи та групи, які населяють відповідні території; що особливо актуально, коли існуюча незалежна держава демонтується в цілому або в частині. Так думає і І.В. Рачков: «Територіальні зміни впливають на чисельність, етнічний склад і правовий статус громадян» [28, с. 231].

На думку В.Б. Чамарова, теоретичними і міжнародно-правовими підставами розмежування державних територій є: міжнародно-правова теорія на право володіння державою територією, яка розглядає територію держави, в кордонах якої вона знаходиться, не тільки як просторову межу здійснення влади, а й як її власність в міжнародних відносинах. Як зауважує Г.Х. Алі Бін Абаді, питання розмежування територіального суверенітету є однією з найгостріших проблем, вирішення якої здатне істотно зменшити небезпеку збройних конфліктів між державами, які можуть в епоху глобалізації переростати в зіткнення регіонального і навіть більш широкого масштабу [70, с. 98]. Тому кроки в напрямку усунення існуючих між державами розбіжностей і суперечок є значним внеском у зміцнення міжнародного миру і безпеки. Але, незважаючи на політичні течії за створення держав без кордонів, глобалізація не призвела до створення світу, в якому кордони не мають значення. У той же час, як пише О.О. Мережко, процеси глобалізації спричинили руйнівний вплив на традиційну систему суверенних держав і відповідне міжнародне право.

На переконання С.М. Бабуріна, територія є ознакою держави за умови існування в її межах єдиного суспільства (об'єднання населення і державної влади). М.В. Остроухов зазначає, що дотримання принципів рівноправності і самовизначення народів у сукупності з принципом територіальної цілісності держав є однією з актуальних проблем сучасного міжнародного права. А.М. Шульга пише, що «право на самовизначення» не є «правом на відділення». Л.О. Тимченко додає, що суб'єктами права на самовизначення є колоніальні народи і народи несамоврядних територій. А саме право самовизначення пов'язується з колективною волею суспільства, яке в сучасному розумінні укладається в термін «народ-демос держави», але не «народ-етнос» [52, с. 78].

О.Л. Айоола вважає, що відповідно до цілей і принципів Статуту ООН та інших норм міжнародного права, територіальна цілісність держав має ґрунтуватися на самовизначенні народів. У той же час здійснення народом

свого права на самовизначення не може розглядатися як розчленування держави, часткове або повне порушення її територіальної цілісності. Проте міжнародним правом передбачено і такі форми зовнішнього самовизначення, як об'єднання, приєднання або поділ держав. Саме таким чином відбулося об'єднання Північного і Південного Ємену в Республіку Ємен (1990 р.), НДР і ФРН (1990 р.), розпад СРСР (1991 р.), поділ Чехословаччини (1993 р.), відділення Еритреї від Ефіопії (1993 р.) та інші територіальні зміни. За спостереженням З. Мерібоута, на відміну від правонаступництва держав, термін «відділення» є все ще аморфним, який не має чіткої правової інтерпретації. А такі технічні терміни, як «поділ частин держави», «розчленування» або створення «нових незалежних держав» уже застаріли. [39, с. 180]. Усі ці терміни описують ситуації, які, принаймні частково, можуть бути описані як варіанти відділення. Здавалося б, що це чиста теорія, але актуальність проблематики не слід применшувати. Так, щодо європейського регіону, М. Мартіні вважає, що регіональний уряд області, що відділяється, і національний уряд держави-члена має повідомити Європейську Раду про їхні наміри, які останній повинен буде розглянути. Таке повідомлення має бути завчасним, щоб європейські лідери змогли сформулювати єдину думку [76, с. 64].

Як відомо, в доктрині міжнародного права і в практиці держав давно зміцнилося положення про те, що в разі розпаду однієї держави і виникнення на її території нових, останні, за фактом, успадковують цю територію в межах, установлених в договірному порядку, і поширюють на неї свій державний суверенітет. Що стосується наслідків розпаду СРСР, як пише О.В. Задорожний, між Україною та Російською Федерацією спірним було питання про статус Криму, адже російська сторона неодноразово підкреслювала, що Севастополь Україні не передавався, а залишався містом союзного підпорядкування [29, с. 138].

Ідеї права народів на самовизначення і принципу територіальної цілісності держав закріплені в авторитетних джерелах міжнародного права,

містяться в деклараціях Генеральної Асамблеї ООН, документах міжнародних організацій; до них часто апелюють під час етнічних конфліктів. Виникнення ж доктрини національного самовизначення відносять до епохи Просвітництва і пов'язують із іменами таких мислителів, як Д. Локк, Г. Гроцій, де Ваттель, Ж.Ж. Руссо, які теоретично обґрунтовували суверенітет народу за допомогою теорії «природного права» [71, с. 15-18]. У першій французькій Конституції, прийнятій 3 вересня 1791 р. декларувалося: по-перше, свобода і рівність у правах від народження; по-друге, що мета кожної держави полягає в забезпеченні природних і невід'ємних прав людини; по-третє, що джерело суверенітету ґрунтується, по суті, в нації, що заклало основи ідеї самовизначення народів, виходячи з природного права людини, даного їй від народження. Французька буржуазна революція 1789-1794 рр. вперше проголосила відмову від завоювання чужих територій, обмеження прав монархів у розпорядженні державною територією, недоторканність національних кордонів. У травні 1790 р. до Національних зборів було внесено проект декларації, що став пізніше декретом, в якому вказувалося, що вторгнення в одну державу з боку іншої загрожує свободі і безпеці всіх... Таким чином, ґрунтуючись на принципах народного суверенітету, територіального верховенства, невтручання у внутрішні справи інших держав, суб'єктом права власності на територію був названий народ. Вплив народу і його права на самовизначення і державність детально обговорювався в контексті правового статусу Німеччини після її поразки у Другій світовій війні. Зокрема, розглядалося питання про те, чи припинилося або продовжується існування німецької держави [45, с. 208].

Згідно з положеннями ст. 1 прийнятої в 1933 р. в Монтевідео Міжамериканської конвенції прав і обов'язків держав, держава як суб'єкт міжнародного права має володіти такими ознаками: а) постійним населенням; б) певною територією; в) урядом; г) здатністю вступати в стосунки з іншими державами. Г. Кельзен стверджував, що якщо будь-яка влада забезпечує постійне підпорядкування членів спільноти, на яке вона

поширює свій вплив, то спільнота, утворена цією системою примусу, є державою [23, с. 15]. Хоча деякі питання і залишалися: С. Томушат, наприклад, вважав, що ефективний уряд апіорі має міжнародну правоздатність вступати в стосунки з іншими державами. О.Ф. Черданцев визначає наступні ознаки держави: суверенність, територіальність, універсальність, публічність, монополізм на законодавство, збори податків, примус. Аналогічно міркує і В.Я. Любашиц [50, с. 184]. На думку Л. Мьялсоо, визначення держави, використане в Конвенції Монтевідео, відображає концепцію державності в міжнародному праві. Але цим положенням не в повній мірі відповідають позиції інших вчених. Так, В.С. Нерсесянц розглядає державу як організаційно-владну форму вираження, конкретизації та реалізації принципу формальної рівності... У всякому разі, з точки зору теорії трьох елементів відсутність в Німеччині уряду після арешту членів уряду Деніца в травні 1945 р. свідчило проти продовження існування німецької держави і Г. Кельзен поряд із іншими вченими доводив, що Німеччина припинила існування [32, с. 121-124]. Щодо наслідків 1949 р., коли в окупаційних зонах були створені дві німецькі держави – одна на заході, інша на сході, Федеративна Республіка Німеччини заперечувала припинення існування німецької держави і стверджувала, що правосуб'єктність німецького рейху продовжилася в ФРН. Соціалістична ж наука критикувала доктрину єдиної і неподільної Німеччини. Відповідно до класичної точки зору, правовий інститут військової окупації сам по собі має тимчасові обмеження або ж носить тимчасовий характер.

Фахівці з міжнародного публічного права писали про принцип максимально можливого континуїтету держав. На переконання К. Марека, оскільки міжнародне право прагне до збереження стабільності міжнародних відносин, то цілком природно, що в практиці держав присутня презумпція на користь континуїтету існуючих держав. Тому і практика пішла шляхом його визнання. Наприклад, коли 1 листопада 1958 р. Сирія об'єдналася з Єгиптом, утворивши державу під назвою «Об'єднана Арабська Республіка», а 28

вересня 1961 р. знову відокремилася після військового перевороту, К. Бюлер, проаналізувавши відповідну практику держав, дійшов висновку, що навіть після об'єднання Сирія розглядалася як така, що продовжує своє існування як суб'єкт міжнародного права з обмеженою правоздатністю. Джо Верховен вважає тезу про припинення існування Сирії фікцією [13, с. 84-89].

На думку Б.М. Клименка, історичність як фактор утворення території, яка належить народу, що самовизначається, також потребує обережного і діалектичного підходу, оскільки в процесі історії багато народів міняли місця своїх поселень, переміщалися, зливалися з іншими народами, утворювали нові і стійкі економічні, соціальні та інші зв'язки [6, с. 78]. Історичність передбачає тривалий процес, який у відриві від інших чинників може спотворювати дійсний стан речей і служити підставою для необґрунтованих територіальних домагань. А тому істотним елементом змісту принципу територіальної цілісності є заборона перетворювати територію держави на об'єкт військової окупації або на об'єкт придбання іншою державою в результаті застосування сили або загрози її застосування. Як пише Л.А. Алексідзе, виходячи з того, що держава – це, з одного боку, суверенно «відособлена» територіальна одиниця з певним населенням, а з іншого – класово-політична організація суспільства, єдність цих сторін – обов'язковий атрибут держави як суб'єкта міжнародного права [2, с. 119].

Роль і значення території для функціонування держави має вирішальне значення. Її охорона припускає неподільність території, її унітарність у межах державних кордонів. Забезпечення територіальної цілісності і єдності є основною функцією держави. Проблема територіальної цілісності розглянута в ряді міжнародно-правових документів, у тому числі в матеріалах Гельсінської конференції з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.). У Декларацію про принципи включений спеціальний розділ під назвою «Територіальна цілісність держав» [11, с. 85]. Незабаром після розпаду СРСР у 1994 р. була підписана Декларація про повагу суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів держав-членів СНД,

сторони якої підтвердили, що, будуючи свої відносини як дружні, держави будуть утримуватися від військової, політичної, економічної чи будь-якої іншої форми тиску, включаючи блокаду, підтримку і використання сепаратизму проти територіальної цілісності і недоторканності, а також політичну незалежність будь-якої з держав – учасників в Співдружності. Було заявлено, що СНД створювався для того, щоб процеси розпаду СРСР відбувалися більш цивілізовано, гранично м'яко, з найменшими втратами в сфері економіки і в гуманітарній області, при цьому у СНД ніколи не було завдань у сфері економічної та іншої інтеграції. Принципи територіальної цілісності і недоторканності кордонів посідають центральне місце в сучасній системі міжнародного права, будучи демократичним керівним джерелом міжнародного права, що визначає загальні зобов'язання нормами універсального характеру [85, с. 36].

Разом із тим у взаємозалежній системі міжнародних відносин в умовах глобалізації важко розраховувати на ізолюваність конфліктів навіть у двосторонніх відносинах, без більшої чи меншої залученості третіх сил. Тому питання про мирне вирішення міжнародних суперечок як політичної необхідності вимагає всебічного врахування інтересів усіх учасників міжнародного спілкування і співвіднесення конкретних ситуацій із більш загальними імперативами зміцнення міжнародної безпеки.

Міжнародна правосуб'єктність держав базується на суверенітеті, які отримують його з моменту створення. Д.І. Фельдман критикував правові доктрини, які не враховували нові реалії і відстоювали конститутивну теорію визнання, що заперечувала нову державу як суб'єкт міжнародного права, якщо вона не визнана іншими державами. М.В. Буроменський стверджує, що існуючі держави та інші суб'єкти міжнародного права не можуть ігнорувати міжнародну правосуб'єктність новоствореної держави, але з політичних мотивів вони іноді утримуються від установа двосторонніх відносин або обумовлюють їх можливістю виконання певних вимог [16, с. 45]. Однак нормальний розвиток міжнародного співробітництва передбачає, що нова

держава отримає в найкоротший термін визнання з боку інших держав і виступить повноправним учасником міжнародних правовідносин. Держави-члени ЄС висунули критерії, яким має відповідати нова держава, щоб бути визнаною: 1) повага положень Статуту ООН і зобов'язань, що випливають з Гельсінського Заключного акту та Паризької хартії, особливо щодо верховенства права, демократії і прав людини; 2) гарантії прав етнічних і національних груп і меншин відповідно до зобов'язань у рамках НБСЄ; 3) повага недоторканності кордонів; 4) прийняття всіх необхідних зобов'язань із роззброєння і нерозповсюдження ядерної зброї, а також безпеки і регіональної стабільності; 5) зобов'язання вирішувати всі питання правонаступництва держав і регіональних суперечок за допомогою угод, здійснюючи, якщо це необхідно, звернення до арбітражу [32, с. 103].

Обов'язок вирішувати територіальну суперечку ставить питання про вибір одного з мирних засобів для його розв'язання і дає можливість одній зі сторін пропонувати звернення до арбітражу або суду, що неможливо в разі односторонніх територіальних претензій. Наявність територіального спору означає визнання існування території, юридична приналежність якої остаточно не встановлена. Доки цього не зроблено, сторони повинні зберігати існуючий стан. Одностороння територіальна претензія не утворює територіальної суперечки. Характеризуючи основи міждержавного спору, Міжнародний Суд ООН у раніше згаданому рішенні по попереднім запереченням у справі про Південно-Західну Африку від 21 грудня 1962 р. вказав, що недостатньо ствердження про наявність спору. Необхідно довести, що претензіям однієї із сторін явно протистоїть позиція іншої [29, с. 114-115]. При односторонній територіальній претензії не заперчується юридична приналежність певної території конкретній державі, але заявляється, що вона втратила своє право на неї. Британський фахівець Р. Дженнінгс підкреслює відмінність між питаннями про те, хто має право на територію, і чи повинно бути змінено це право з тих чи інших причин [70, с. 86]. Різницю між територіальними суперечками і односторонніми претензіями проводить і

американський учений А. Бурхарт, відзначаючи при цьому, що останні не мають юридичних підстав [14, с. 110-114].

Як стверджує О.С. Орлов, механізм вирішення територіального спору становить сукупність дій його учасників, що відповідає певній юридичній процедурі і спрямований на врегулювання територіальних розбіжностей (форма врегулювання спору в широкому сенсі) [67, с. 89]. Характерні особливості процедури мають договірні і судові форми. У вузькому сенсі під формою врегулювання територіальної суперечки розуміється безпосередньо акт, що завершує суперечку. Підсумком вирішення територіальних розбіжностей виступають угоди сторін і рішення юрисдикційних органів – судів і арбітражів. Кожна з форм врегулювання територіальних суперечок має особливості процедурного характеру, якими обумовлена специфіка процесу доказування матеріально-правових підстав вирішення спору.

Ель-Сір А.А. Хамід під поняттям «територіальний спір» між державами має на увазі спір, що виникає з приводу певної частини території, яка знаходиться під юрисдикцією однієї з них і на яку претендує інша держава, виходячи з різних міркувань і аргументів. На думку суданського вченого, суперечка між сторонами повинна збігатися як за об'єктом, так і за предметом. Історія показує, що явні і потенційні територіальні суперечки загрожують небезпечними збройними конфліктами [49, с. 132]. У зв'язку з цим виникає необхідність вирішувати подібні питання на самому початковому етапі їх виникнення, суворо дотримуючись норм міжнародного права. До вирішення територіальної суперечки сторони повинні зберігати існуючий стан. Територіальні питання мають велику актуальність і для України, а їх неврегульованість є потенційним джерелом напруженості в регіоні. Як наслідок, О.В. Мякота пропонує здійснити односторонню демаркацію державного кордону з Російською Федерацією як засіб правового захисту (лат. *Ibi jus, ibi remedium* – де право, там і засіб його захисту) [11, с. 65].

РОЗДІЛ 2.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВИРІШЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ ТА ПРЕТЕНЗІЙ

2.1. Поняття та характеристика міжнародних механізмів вирішення територіальних спорів

Перші міжнародні договори, які б закріплювали мирне вирішення міжнародних спорів, були прийняті на Гаазьких конференціях 1899 та 1907 рр [18]. До цього існувало *jus ad bellum*, яке надавало можливість державі відмовитися від врегулювання суперечок дипломатичними каналами та застосувати силу [10, с. 60].

Розділяють два види механізмів вирішення міжнародних спорів, передбачених Статутом ООН [66]:

- Судові;
- Позасудові, які в свою чергу поділяються на декілька видів, які будуть розглянуті в наступному підпункті.

Ці механізми називаються мирними засобами урегулювання суперечок щодо різних предметів, які допомагають вирішити спір без втрат серед населення, військової техніки, природних ресурсів, на відміну від засобів із застосуванням сили.

Окрім засобів мирного вирішення спору, є норми, які регулюють відносини держав під час збройного протистояння. На практиці це є доволі актуальним питанням, коли сторони не хочуть продовжувати вирішення дипломатичними шляхами, тому застосовують силу. Норма щодо примусу до миру є видом миротворчих операцій; вона застосовується аби примусити держави припинити збройний конфлікт та перейти до перемовин. Наприклад, застосування сил НАТО в Боснії 1995 року, проти Югославії задля припинення дій в Косово 1990 року [16]. Така сфера конфліктів регулюється Женевськими та Гаазькими Конвенціями, які є фундаментом міжнародного гуманітарного права [10].

Отже, ми дійшли до висновку, що є загроза зловживання таким правом, бо немає обґрунтованого вичерпного переліку тих випадків, коли цю категорію урегулювання міжнародних спорів можна застосовувати і, аби реалізувати власний інтерес, держави під видом одного з виду миротворчих операцій можуть застосовувати силу. Тобто, це обхід одного з головних принципів міжнародного права- принципу незастосування сили або погрози силою, який полягає в тому, що держава утримується від застосування сили проти територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави.

Протягом століть форми людського співіснування суттєво змінювалися, еволюціонували та набували нових характерних ознак. Вивчаючи в історичній послідовності ті різноманітні союзи, в яких протікає людське життя, ми приходимо до однієї з найважливіших та найскладніших їх форм – міжнародного союзу або міжнародного співтовариства. Сучасне міжнародне співтовариство має свою систему, яка сформувалася у другій половині ХХ століття та являє собою єдність трьох складових: суб'єктів міжнародного права, відносин між ними і міжнародного права як особливої самостійної системи права, що регулює такі відносини. Всі суб'єкти міжнародного права наділені міжнародною правосуб'єктністю, яка саме і відрізняє їх від будь-яких інших утворень [49, с. 38]. Суть міжнародної правосуб'єктності полягає у можливості суб'єкта володіти правами та обов'язками, нести відповідальність в разі порушення міжнародно-правових норм, а також мати здатність відстоювати свої порушені права через пред'явлення претензій або притягнення до міжнародної відповідальності. Іншою складовою міжнародної системи є відносини, які виникають між суб'єктами міжнародного права. Сьогодні такі відносини існують майже у всіх сферах людської діяльності: від забезпечення міжнародного миру та безпеки до міжнародної торгівлі та міжнародного технічного співробітництва. Третьою складовою міжнародної системи є міжнародне право. Від узгодженості і характеру взаємодії трьох складових міжнародної

системи залежить стан міжнародного правопорядку. Завдання підтримання існуючого міжнародного правопорядку покладено саме на міжнародне право. В міжнародно-правових нормах закріплені вихідні моделі поведінки держав, юридичні приписи, які стосуються всіх суб'єктів міжнародного права, а також міжнародні зобов'язання, які держави повинні виконувати у своїх взаємовідносинах. Тому, як справедливо відзначає Н. А. Ушаков: «дотримання державами своїх міжнародних зобов'язань складає основу міжнародного правопорядку» [5, с. 183]. На думку С. С. Алексеєва, правопорядок є станом фактичної впорядкованості суспільних відносин, що виражає реальну практичну відповідність вимогам законності [1, с. 39–44]. І. І. Лукашук визначає міжнародний правопорядок як систему правовідносин, яка складається в процесі міжнародно-правового регулювання. Міжнародний правопорядок є результатом упорядкування системи міжнародних відносин міжнародним правом [3, с. 170]. Відповідно до визначення А. П. Мовчана, сучасний міжнародний правопорядок являє собою систему міжнародних відносин, які встановлені і здійснюються на основі принципів і норм сучасного міжнародного права і спрямовані на забезпечення нормальних, миролюбних відносин і співробітництва між всіма державами, незалежно від їх політичних, економічних, соціальних систем та від рівня їх розвитку [4, с. 16]. Міжнародний Суд ООН неодноразово звертав увагу на соціальну цінність міжнародного права та відмічав, що досить складне сучасне міжнародне співтовариство, як ніколи, потребує постійного і ретельного дотримання норм, які спрямовані на забезпечення та впорядкування відносин між державами-членами міжнародної спільноти [10, с.44]. До прийняття Статуту ООН та формування сучасної міжнародної системи міжнародне право було вкрай неоднорідним і містило в собі положення, які за своєю суттю та змістом були суперечливими та не рідко виключали одне одного. Так, поряд із визнанням принципу поваги державного суверенітету та невтручання у внутрішні справи держав, класичне міжнародне право допускало можливість застосування будь-якої форми примусу у

взаємовідносинах держав. Основним засобом такого примусу вважалася війна [6, с.175]. Більш того, дія принципів і норм обмежувалася лише «цивілізованими народами», а щодо решти народів допускалося застосування насильницького захоплення їхніх територій, підкорення колоніальному пануванню, встановлення протекторатів та інших форм залежності, укладання нерівноправних кабальних угод і т.п. [4, с. 29]. До формування сучасної системи міжнародного права, воно практично та юридично констатувало і в якійсь мірі пасивно відображало паралельне існування на міжнародній арені держав, що відрізнялися за своєю соціально-політичною сутністю, а звідси, і за своїми зовнішньополітичними підходами до вирішення проблем взаємовідносин з іншими державами, аж до можливості застосування насильницьких засобів при досягненні цілей своєї зовнішньої політики. Статут ООН змінив такий пасивний підхід міжнародного права і вперше в історії людства встановив імперативну заборону державам застосовувати в міжнародних відносинах погрозу силою або її застосування проти політичної незалежності будь-якої держави і її територіальної цілісності. Тим самим, у чіткій юридично-обов'язковій формі було встановлено, що співробітництво між державами, не дивлячись на всі наявні розбіжності між ними, повинно бути лише мирним та миролюбним. Держави є суб'єктами, які створюють та реалізують норми міжнародного права, самостійно визначаючи зміст своєї поведінки і межі її правомірності, а також дають оцінку поведінці третіх суб'єктів і меж їх правомірності [2, с. 191]. За період від створення Постійної Палати Міжнародного Правосуддя та її правонаступника Міжнародного Суду ООН ними було розглянуто понад 35 справ, що стосувалися приналежності спірної території до тієї чи іншої держави, по 29 з яких були винесені рішення. Практично всі рішення Міжнародного Суду, стосувалися території були визнані та виконані сторонами. Сторони вважаються такими, що виконали рішення тоді, коли вони погоджуються і впроваджують умови такого рішення, а також тоді, коли рішення у справі з територіальних претензій є остаточним. Дані,

наведені в таблиці, свідчать про те, що Міжнародний Суд є ефективним механізмом мирного вирішення міжнародних територіальних спорів, а його рішення, як правило, виконуються сторонами спору. Так, станом на травень 2007 року було винесено 29 рішень, з яких лише одне (3,4 %) винесене у 1997 році щодо проекту Габчіково-Надьмарош, відповідно до якого сторони мали досягти компромісу шляхом ведення переговорів, проте, рішення Суду не було виконане сторонами. Щодо рішень у трьох інших справах (10,3%) до Суду була подана заява про перегляд або тлумачення, але врешті-решт рішення було виконано сторонами, і більшість, тобто 25 (86,2%) справ були прийняті і виконані сторонами без подальших судових розглядів. Першою справою про територіальний спір, щодо якої було подано заяву про перегляд і тлумачення, була справа між Ель Сальвадором та Гондурасом. Суд виніс своє рішення 11 вересня 1992 року, а через десять років, 10 вересня 2002 року, Ель Сальвадор подав заяву про перегляд рішення Суду на основі нових виявлених обставин, які б могли вплинути на приналежність спірної ділянки території, але Суд відхилив цю заяву у грудні 2003 року та підтвердив своє попереднє рішення [8]. Дві інші справи, щодо яких до Суду були подані заяви про перегляд рішення, стосувалися делімітації морських просторів. У листопаді 1991 року Міжнародний Суд ООН виніс рішення у справі про морську делімітацію між Гвінея-Бісау та Сенегалом. Пізніше Гвінея-Бісау стала наполягати на повторній делімітації морських кордонів і перегляді рішення від 12 листопада 1991 року. Після проведення двосторонніх переговорів обидві сторони визнали та виконали рішення Суду. Так, 8 листопада 1995 року за згодою сторін Міжнародний Суд припинив подальший розгляд справи і вилучив її зі списку справ [9, с. 86]. Рішення Міжнародного Суду ООН від 24 лютого 1992 року у справі між Тунісом та Лівією вважається таким, що виконано обома сторонами. Однак 24 липня 1984 року Туніс подав заяву про тлумачення та перегляд рішення Суду. Відповідь на цей запит міститься в постанові Суду від 10 грудня 1985 року, в якому Тунісу було відмовлено у перегляді і тлумаченні винесеного раніше

рішення [7, 114]. Як було зазначено вище, лише одне рішення, що стосувалося питань території, винесене Міжнародним Судом ООН, досі не було виконано сторонами. Відповідно до постанови Суду від 25 вересня 1997 року у справі про проект Габчіково-Надьмарош між Словаччиною та Угорщиною дії обох сторін були визнані неправомірними. Так, Угорщина в односторонньому порядку вийшла з договору 1977 року про проект побудови дамби. Словаччина, своєю чергою, в односторонньому порядку вирішила продовжувати будівництво дамби. Рішення Суду все ще підлягає виконанню сторонами [15, с. 886-887]. 29 завершених справ, а також ще 6 справ, які станом на травень 2007 року все ще знаходилися в судовому провадженні, були передані до Суду державами з різними політичними системами та з різних географічних регіонів. Відповідно, за географічною ознакою територіальні спори, передані на розгляд Суду, розміщуються так: з Європи – 13 (37,1%); із Західної Півкулі – 9 (22,7%); Південної Африки – 6 (17,1%); Близького Сходу і Північної Африки – 4 (11,4%); Азії та Океанії – 3 (8,6%) [12, с. 56-60]. Лише третина справ стосується спорів між європейськими державами з усталеними демократичними традиціями. Також варто відзначити, що виконання рішень Міжнародного Суду фактично не залежить від географічного розташування сторін спору, а більше залежить від правосвідомості держав-учасниць спору. Очевидно, що територіальні спори, передані на розгляд Міжнародного Суду ООН, стосуються держав із різних регіонів світу. З наведених даних випливає, що Постійна Палата Міжнародного Правосуддя і Міжнародний Суд ООН є ефективним механізмом для завершення міжнародних територіальних спорів. Рішення, винесені Судом, виконувалися навіть, якщо сторони спору не були розвиненими Західними демократіями. Дане дослідження підтверджує, що Міжнародний Суд ООН є найбільш авторитетним міжнародним судовим органом, діяльність якого з врегулювання міжнародних територіальних спорів сприяє утворенню миру та забезпеченню міжнародної безпеки. Таким чином, сучасний міжнародний правопорядок являє собою систему

міжнародних відносин, які здійснюються на основі принципів і норм сучасного міжнародного права і спрямовані на забезпечення нормальних, миролюбних відносин і співробітництва між усіма державами. В нормах міжнародного права закріплені вихідні моделі поведінки держав, юридичні приписи, що відносяться до всіх суб'єктів цього права, міжнародні зобов'язання держав, яким вони повинні неухильно дотримуватися на практиці у своїх взаємовідносинах. Основа для сучасного міжнародного правопорядку була закладена в Статуті Організації Об'єднаних Націй, Декларації про принципи міжнародного права 1970 року та Заключному акті НБСЄ [20]. Діяльність Міжнародного Суду ООН із вирішення міжнародних спорів є невід'ємним складовим елементом сучасного міжнародного правопорядку. Міжнародний Суд є одним із найефективніших механізмів підтримання міжнародного миру та безпеки і його діяльність відіграє вагомую роль в утвердженні принципів сучасного міжнародного права і, зокрема, принципу мирного вирішення міжнародних спорів, не застосування сили і погрози силою, а також територіальної цілісності і недоторканності кордонів.

2.2. Мирне вирішення міжнародних спорів

Механізм мирного вирішення міжнародних спорів є одним із принципів міжнародного права, закріпленого в Статуті ООН [66], де держави зобов'язуються врегульовувати суперечки без дестабілізації на міжнародній арені.

Як ми вже попередньо зауважили, в главі VI Статуту ООН перелічені види механізмів мирного вирішення спорів- це, по-перше, судові механізми, і по-друге, позасудові. До першого виду належать переговори, добрі послуги, посередництво, консультації та діяльність слідчих комісій.

1. Переговори - встановлення каналу зв'язку між контрагентами задля вирішення суперечливого питання. Найбільш популярний вид переговорів - прямі переговори, які означають дипломатичні переговори і які проводяться на декількох рівнях: на вищому (глави держави або глави уряду), на рівні МЗС та через дипломатичні представництва (посольства).
2. Консультації вважаються підвидом прямих переговорів, які можуть використовуватися як підготовчий етап до переговорів або як окремий вид мирного засобу вирішення спору, якщо обставини, через які виник спір, знову з'явилися.
3. Добрі послуги - надання допомоги третіми державами або іншими суб'єктами міжнародного публічного права задля встановлення зв'язку між сторонами, які сперечаються, бо є загроза загострення ситуації. Добрі послуги припиняються, коли сторони починають переговори. Якщо контрагенти прохають третю сторону залишитися стороною у вирішенні спору, то добрі послуги переходять у посередництво. Добрі послуги можуть бути здійсненні: За проханням сторін спору; За ініціативою третьої держави/ міжнародної організації.
4. Посередництво - засіб вирішення спору мирними шляхами, де обирається держава/ міжнародна організація, яка виступає окремою

стороною в спорі і яка не має національного інтересу у вирішенні спору, окрім підтримання миру та безпеки на міжнародній арені. Рішення третьої сторони не є обов'язковим.

Надання першого виду мирних механізмів регулювання спорів міжнародного характеру належить, відповідно до практики, міжнародним організаціям універсального типу. Тобто, установчі органи ООН мають право рекомендувати заходи вирішення (Генеральна Асамблея ООН). Наприклад, розірвати дипломатичні зв'язки між державами, доки не буде вирішена суперечка. Також мають право вживати заходи, які будуть підтримувати мир і не застосовувати силу (Рада Безпеки ООН) [10, с. 518].

Дипломатичні засоби врегулювання міжнародних спорів передбачені численними міжнародно-правовими актами. Серед них Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (Гаазька конвенція), Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів від 26 вересня 1928р. тощо.

Найбільш простим, зручним і прийнятним для сторін міжнародного спору засобом його розв'язання є переговори. Необхідно зазначити, що у всіх міжнародно-правових актах, які стосуються мирного вирішення міжнародних суперечок, переговори є першочерговим способом, що підтверджує їх дієвість, універсальність та ефективність. Вони являють собою процес пошуку рішень із спірних питань самими сторонами шляхом встановлення безпосереднього контакту та досягнення угоди між ними (Malysheva, 2017). Усе це робить переговори найбільш поширеним і ефективним, а отже, і одним із найважливіших засобів врегулювання міжнародних розбіжностей.

Переговори є формою вирішення юридичного конфлікту шляхом обговорення його зі сторонами конфлікту з метою досягнення взаємовигідного (компромісного) рішення. Цей метод в основному заснований на повазі супротивників один до одного, що дозволяє домовитися, коли інтереси не збігаються, думки і погляди розходяться, але ефективні переговори можуть запобігти конфліктам у майбутньому (Asiryap, Gorlova, 2017).

Однією з передумов вирішення міжнародної територіальної суперечки за допомогою переговорів є створення переговорної ініціативи, основними формами якої є усна пропозиція у розмові між представниками держав, дипломатичне озвучення та внесення пропозицій щодо переговорів у ЗМІ. У той же час, важливим є відстеження переговорної ініціативи договору. Результатом переговорної ініціативи між державами є взаємне зобов'язання порівняно швидко розпочати переговори [55, с. 326].

Залежно від кількості сторін переговори поділяються на двосторонні та багатосторонні переговори. Прикладом двосторонніх переговорів можна вважати Консультативний комітет президентів України та Польщі, частину якого очолює Секретар Ради національної безпеки та оборони України та Секретар Ради національної безпеки Республіка Польща, яка проводиться два-три рази на рік, і обговорює політичні та економічні питання.

Міжнародні переговори присвячені вивченню проблем міжнародних відносин або вирішенню будь-яких суперечок чи конфліктів. Наприклад, Женевська конференція про Індокитай 1954р. (Брали участь 9 країн), Міжнародна конференція з врегулювання Лаоського питання в 1961–1962рр. у Женеві (в ньому взяли участь 14 держав), Загальна європейська нарада 1973–1975 рр. з питань безпеки та співробітництва (брало участь 35 держав) тощо (Кременюк, 1991).

У формі переговорів можуть бути усні або письмові, або переговори за допомогою листування (наприклад, обмін повідомленнями, колективна записка, словесні, меморандуми, меморандуми).

Розробка та укладення взаємоприйнятних угод є основною метою переговорів, що відрізняє їх від усіх інших видів дипломатичної діяльності - розмови, листування, консультації тощо. Тому не завжди зустрічі, навіть на найвищому рівні, розглядаються як переговори [28, с. 318].

Прямі переговори є одним із найбільш актуальних та провідних засобів вирішення міжнародних розбіжностей. Наука міжнародного права не містить декларативних правил, що регулюють здійснення міжнародних переговорів,

тобто початок, тривалість, порядок ведення та форми переговорів залишаються на розсуд країн-учасниць. Однак міжнародна спільнота під час переговорів керується трьома основними принципами, серед яких принцип рівності, принцип доброї волі та принцип добросовісного пошуку сторонами вирішення конфлікту.

Переговори є дуже гнучким засобом: їхній формат, рівень, тривалість та інші параметри можна встановити для потреб конкретної ситуації, а суперечки можна вирішувати як на основі діючого міжнародного права, так і створення нових норм. Наприклад, для регулювання двосторонніх відносин між Бутаном та КНР регулярно проводяться переговори з прикордонних питань та питань безпеки, спрямованих на зменшення напруги, оскільки між Бутаном та Китаєм є чотири спірні території, які займають площу більше 270 кв. км (A New Bhutan Calling, 2020) [50, с. 234-240].

Переговори дозволяють усунути небажане втручання третіх сторін у спір. Водночас цей засіб має суттєві недоліки: сильніша сторона має здатність чинити тиск на слабку сторону; переговори можуть закінчитися марними; досягнута домовленість може бути юридично не обов'язковим для Toshu. Так, наприклад, на початку 2014 р. Між Палестиною та Ізраїлем у США проходили міжнародні переговори щодо обміну певними територіями шляхом визнання суверенітету Палестини, але переговори закінчилися безрезультатно.

Важливою і цілісною функцією майже всіх переговорів сучасності є формування громадської думки. Так, у деяких випадках кордони території держави промальовувались без урахування етнічної групи, культурних та релігійних спільнот, тобто без урахування громадської думки, внаслідок чого деякі народи закінчили життя в різних державах. Саме це сприяє збереженню хронічних до конфліктних ситуацій у відносинах між державами. Наприклад, процеси створення незалежних держав в Азії, Африці, Латинській Америці після розпаду колоніальних імперій, формування кордонів державних

утворень СРСР: республік Середньої Азії, Кавказу, Півночі та Сибіру [51, с. 78].

Усі переговори також виконують інформаційно-комунікаційну функцію, оскільки учасники розраховують отримати додаткову інформацію про різні проблеми, в тому числі про ті, що не мають прямого відношення до проблеми, що обговорюється, але уточнюють позицію партнерів. Якщо партнери, що ведуть переговори, не ставлять собі за мету домовитись, то інформаційно-комунікаційна функція набуває самостійного характеру, перетворюючись на засіб взаємодії сторін. Це особливо важливо у випадках, коли відносини між державами не заслуговують на довіру. Крім того, переговори можуть виконувати такі функції, як координація дій на міжнародній арені, відволікаючи увагу партнера від вирішення інших проблем. Усі функції часто виконуються в ході переговорного процесу одночасно [50, с. 254].

Різновидом переговорів є консультації. Вони використовуються для продовження встановлених контактів. До консультацій звертаються тоді, коли необхідно поновити переговори у зв'язку з обставинами, що виникли знов (Воуко, 2007). Як зазначається в Декларації про запобігання й усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, і про роль ООН в цій сфері від 5 грудня 1988 р., державам слід використовувати консультації для того, щоб краще розуміти погляди, позиції та інтереси одна одної. З аналізу норм Декларації про запобігання та вирішення суперечок та ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці, та про роль ООН у цій галузі, випливає, що держави повинні використовувати консультації, щоб краще зрозуміти погляди, позиції та інтереси один одного.

Необхідно зазначити, що під консультаціями слід розуміти регулярні контакти між главами держав або Міністерством закордонних справ. Серед видів консультацій політичні консультації заслуговують на особливу увагу. Вони представлені як «м'які», «необов'язкові» засоби дипломатичної практики. Вони використовувалися серед держав Сходу (Китай, Японія) у

процесі взаємодії з європейськими країнами в середині XIX століття (A New Bhutan Calling, 2020) [21, с. 420].

Іншим видом регулювання міжнародних територіальних спорів є інститут мирного врегулювання шляхом використання добрих послуг, що являють собою сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють діяльність третіх держав або міжнародних організацій з метою здійснення з їх власної ініціативи або на прохання держав, що знаходяться в конфлікті і направлені на встановлення або поновлення прямих переговорів між тими, що позиваються. Це один із стародавніх та найбільш гнучкіших способів врегулювання протиріч.

Основна мета хороших офісів –налагодити контакти між сторонами, розпочати дипломатичні переговори між сторонами та забезпечити належні повноваження з моменту початку переговорів. Це фактично завершує хороші офіси. Це може сприяти початку переговорів будь-яким способом (надання території, приміщень, створення умов для початку переговорів, первинний контакт між сторонами, що зводиться до встановлення технічного зв'язку). Наприклад, надання ЮНЕСКО своєї території для переговорів між Червоною Хмера́мі та владою Камбоджі; або надання території США для вирішення ізраїльсько-палестинського питання тощо [27, с. 222-223].

Найстарішим інститутом науки міжнародного права для врегулювання міжнародних суперечок є інститут медіації. Інститут медіації закріплений уст³³ Статуту ООН та інших міжнародних документів.

Посередництво –це спосіб вирішення суперечки, при якому третя сторона безпосередньо бере участь у переговорах з метою узгодження взаємних претензій і винесення власних прийнятних для обох сторін пропозицій. Посередник бере участь у переговорах із власними пропозиціями або без них. Наприклад, у 1967 році війна між Індією та Пакистаном була місією Косигіна. Переговори проводилися на території СРДС в столиці Узбекистану. Була підписана угода, запропонована Косигінім, який брав участь у переговорах, пропонуючи сторонам прийнятні для них умови, на які

вони погодилися. Посередник, будучи активним учасником переговорів, має досить широке коло прав, усвідомлюючи, які він здатний суттєво впливати на хід та результати суперечки. Ми можемо виділити наступні основні права посередника, необхідні для здійснення його функцій: брати участь у всіх переговорах сторін, пом'якшувати категоричні та заздалегідь неприйнятні вимоги сторін; вносити самостійні пропозиції щодо врегулювання суперечок. Крім того, посереднику часто надають право вести переговори, а іноді він гарантує виконання домовленості, досягнутої за його сприяння. Все це покладає на посередника низку обов'язків: неухильно дотримуватися основних принципів і норм сучасного міжнародного права; забезпечити сторони усіма законними засобами, щоб допомогти досягти мирного та взаємоприйняттого результату переговорів, запобігти будь-яким спробам диктатури та шантажу, застосувати політичний такт та мистецтво ведення переговорів; дотримуватися повної неупередженості, утримуватися від будь-якої допомоги однієї зі сторін на шкоду іншій; поважати суверенні права, честь і гідність суперечливих не втручатися у їхні внутрішні справи (Shtayniher, 1978) [30, с. 146].

Сучасна міждержавна практика свідчить про життєздатність та достатню ефективність медіації. Вона успішно використовується для мирного врегулювання низки міжнародних суперечок та розбіжностей. Для прикладу, в рамках Організації африканського єднання і за її межами успішним було посередництво для вирішення таких складних прикордонних збройних конфліктів, як мароккансько-алжирський (1963), ефіопсько-сомалійський і сомалійський кенійський (1964), конголезький (1964) та конфлікти між Екваторіальною Гвінеєю та Габон, Ємен та Південний Ємен, Танзанія та Уганда в 1972 році.

Зауважимо, що іноді виникають ситуації, коли сутність конфлікту зводиться до іншого розуміння фактичних обставин, що послужили підставою для спору. У такому випадку пришвидшити його врегулювання дозволяє, неупереджений авторитетний висновок щодо фактичного стану

фактичної сторони спору, насамперед, за рахунок усунення невизначеності щодо кола міжнародного права, що застосовується до спору. Це можна зробити, створивши спірними сторонами на рівних підставах орган, який у встановленому порядку прийме висновок про фактичні обставини спору (слідча комісія) або на підставі результатів розслідування запропонує шляхи вирішення спору (примирна комісія) [23, с. 81].

Так, зокрема, міжнародна слідча комісія була застосована у справі Тавіньяно, Камупе та Галуа (суперечка між Францією та Італією) у 1912 році, а також у справі Тубантії (суперечка між Нідерландами та Німеччиною) у 1921–1922 рр. Положення Гаазьких конвенцій, які діють і сьогодні, послужили зразком при розробці інших багатосторонніх актів для мирного врегулювання міжнародних суперечок (Shtayniher, 1978).

У поєднанні з примірною процедурою слідча процедура застосовувалася у ряді випадків. До них належать: суперечка про албанські кордони 1921 року, суперечка про Верхню Сілезію 1921 року; прикордонні спори між Австрією та Угорщиною 1922р.; між Угорщиною та Чехословаччиною, Угорщиною та Югославією у 1923р.; між Польщею та Чехословаччиною у 1923 р.; суперечка Алданських островів між Фінляндією та Швецією в 1920 році; суперечка між Іраном та Туреччиною щодо територій Мосула в 1924–1925 роках; суперечка щодо інциденту Деміра Кару між Болгарією та Грецією в 1925 році; суперечки між Японією та Китаєм щодо Маньчжурії в 1931 році; між Болівією та Парагваєм про Гран-Чако в 1929 році; між Францією та Португалією в 1928 р.; Бельгія та Люксембург у 1934 р.; Данія та Литва в 1937 році (Shtayniher, 1978).

Зазвичай слідчі та примірні комісії не мають повноважень приймати юридично обов'язкові рішення для сторін спору. Однак сьогодні діють такі міжнародні договори, які передбачають обов'язковий характер їх рішень (наприклад, стаття 45 Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 р.).

Зауважимо, що примірні комісії мають більш широкі повноваження, ніж слідчі комісії, тому що можуть не тільки з'ясувати і встановлювати

фактичні обставини, але і рекомендувати можливе розв'язання цього спору. Але все ж таки остаточне рішення в справі приймається сторонами та не пов'язане з висновками комісії (Malysheva, 2017) [23, с. 229].

Вивчаючи питання дипломатичних засобів розв'язання спорів не можна оминати увагою й так звану «віртуальну» дипломатію, яка охоплює прийняття рішень, координацію, спілкування, що здійснюється з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (Malysheva, 2017). Цей вид дипломатії ефективно використовується Державним департаментом США та включає використання соціальних медіа (Facebook та Twitter), програмного забезпечення для інтернет-телефонії (Skype), відеоканалів (Youtube). При цьому, необхідно зазначити, що віртуальна дипломатія не відмежовується від традиційних форм дипломатичних відносин і не є їх заміною, а швидше стомлюючим і вагомим доповненням, яке може покращити та прискорити дипломатичні відносини, а також розширити їх сферу (Malysheva, 2017).

2.3.Застосування сили при вирішенні територіальних спорів

Вид такого механізму вирішення територіальних спорів застосовується на практиці тоді, коли між держави є збройний конфлікт та третя держава або коаліція держав сприяють поліпшенню відносин між державами, що сперечаються, аби вони перейшли до стадії мирного вирішення конфліктної ситуації [31, с. 113].

Як прикладом може слугувати операція “Буря в пустелі”, де відносини між Кувейтом та Іраком загострилися через вартість нафти на світовій арені. Ірак здійснив інтервенцію в Кувейт [39, с. 185]. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію №660 [20], на підставі якої засудила дії Іраку та покликала зупинити порушення принципів міжнародного права. Резолюцією ООН №661 були застосовані ембарго до Іраку через продовження застосування сили проти Кувейту [74, с. 427]. За пропозицією США РБ ООН прийняла Резолюцію №667, де Рада Безпеки надала мандат міжнародній спільності для введення військ в Кувейт та захисту його території від вторгнення Іраку [73, с. 239]. Тобто, задля стабілізації ситуації на міжнародній арені.

Міжнародна військова операція на чолі з США на території Сирії операція США та союзників проти Ісламської держави на території Сирії, а також підтримка сирійської опозиції проти діючої влади під час громадянської війни. Ці держави здійснили інтервенцію на територію Сирії, аби стабілізувати ситуацію всередині держави, а також протистояти силам терористів ІГІЛ [45, с.112].

Збройні конфлікти в територіальних суперечках мають свої характерні риси, які відрізняють їх від воєн між державами, а також від національно-визвольних рухів у формі збройної боротьби. Основна ознака таких конфліктів – локальність, територіальна обмеженість. Локальний театр воєнних дій передбачає обмежений характер використання озброєнь. Самі воєнні дії за часом також обмежені. Вони спалахують на порівняно короткий час і можуть повторюватися, якщо сторони не вживають належних заходів для мирного вирішення територіального спору по суті. Слід, однак,

відзначити, що обмеженість збройного конфлікту в територіальній суперечці може бути легко порушена розширенням воєнних дій і залученням інших країн у конфлікт. Деякі територіальні суперечки не супроводжуються прямими збройними зіткненнями, але й вони часто ускладнені дрібними прикордонними конфліктами, до яких належать випадки невеликих зіткнень прикордонної охорони, навмисного порушення державного кордону, знищення, викрадення або перестановки прикордонних знаків тощо. Такі конфлікти розпалюють обстановку на кордоні і нерідко призводять до загрози застосування сили, коли в прикордонних регіонах починають концентруватися війська, а в засобах масової інформації з'являються заяви про неминучість війни або навіть вимоги збройного вирішення територіального спору [7, с. 320].

О. О. Мережко переконаний, що досягнення ідеалу загального миру хоч і не є утопією, проте можливе лише на тривалому шляху еволюції міжнародної психіки. Водночас помилково твердження тих, хто вважає, що в області міжнародних відносин ключову роль завжди буде грати сила [8, с. 124].

На сьогоднішній день Українська держава переживає надзвичайно важкі часи, вперше у своїй новітній історії зіткнувшись зі збройною агресією з боку супротивника, який значно переважає Україну як у воєнно-політичному, так і в економічному відношенні. Дії Російської Федерації, пов'язані з анексією території Автономної Республіки Крим та збройним втручанням і підтримкою незаконних збройних формувань на Сході України, безперечно, слід розглядати як такі, що порушують міжнародно-правові зобов'язання Російської Федерації за Статутом ООН, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., Гельсінкського заключного акту НБСЄ 1975 р., Договору про дружбу та співробітництво між Російською Федерацією та Україною від 31 травня 1997 р., а також низки інших міжнародних договорів, не кажучи вже про явне

нехтування Російською Федерацією її зобов'язаннями, закріпленими у Будапештському меморандумі 1994 р. [9, с. 81].

Якими ж правовими методами можливо протистояти, або, хоча б відповідно реагувати на дії сусідньої держави? Українська влада подала до Європейського суду з прав людини кілька позовів проти Російської Федерації (ми не враховуємо скарги до зазначеного Суду надії Росії від фізичних осіб). Але компетенція Європейського суду з прав людини доволі вузька. Значно більш перспективним, на думку К. О. Савчука О. І. Мельничука, є звернення до механізму вирішення спорів, передбаченого Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. [10], адже є серйозні підстави стверджувати, що дії Російської Федерації на Сході України є порушенням її зобов'язань за цим документом [9, с. 282].

Відповідно до ст. 5 цієї Конвенції кожна держава-учасниця відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства вживає необхідних заходів для того, щоб можна було притягнути юридичну особу, яка знаходиться на її території або заснована згідно з її законами, до відповідальності в разі вчинення фізичною особою, відповідальною за управління цією юридичною особою або контроль за нею, яка виступає в своєму офіційному статусі, злочину, зазначеного в ст. 2 (зокрема у цій статті йдеться про фінансування тероризму) [10]. Україна ратифікувала цю Конвенцію 12 вересня 2002 р., Російська Федерація – 27 листопада 2002 р., тобто зазначена угода є юридично обов'язковою для обох сторін. Відповідно до ст. 24 будь-який спір між двома чи більше державами-учасницями щодо тлумачення або застосування цієї Конвенції, який не може бути врегульований шляхом переговорів протягом розумного періоду часу, передається на прохання однієї з них до арбітражу. Якщо протягом шести місяців з дня звернення з проханням про арбітраж сторони не зможуть домовитися про його організацію, будь-яка з цих сторін може передати спір до Міжнародного Суду ООН, звернувшись із заявою відповідно до Статуту Міжнародного Суду ООН [66]. Відповідно до ст. 36 Статуту Міжнародного суду ООН до

відання Суду належать усі справи, які будуть передані йому сторонами, і всі питання, спеціально передбачені статутом ООН або чинними договорами та конвенціями. Міжнародна судова практика створила прецедент необхідності констатації наявності міжнародного спору, що набув характеру попередньої умови для початку судового розгляду. Так, Міжнародний Суд ООН у Консультативному висновку у справі про тлумачення мирних договорів з Болгарією, Угорщиною та Румунією від 30 березня 1950 р. дійшов висновку, що міжнародний спір – це не просто суперечності між юридичним точками зору держав, а й негативна взаємодія об'єктивним чином висловлених позицій держав [84, с. 15]. Найбільш повно Міжнародний суд ООН визначив свою позицію з цього питання в рішенні у справі про Південно-Західну Африку (Ефіопія та Ліберія проти ПАР) у 1962 році. Наводячи визначення міжнародного спору, даного Постійною палатою міжнародного правосуддя у 1924 р., він підкреслив, що «...недостатньо одній стороні у спірній справі заявити, що її спір з іншою стороною існує. Простої заяви недостатньо для доказу наявності спору, також як простого заперечення недостатньо для доказу того, що спору немає. Також недостатньо і виявлення конфлікту інтересів сторін у такій справі. Необхідно показати, що претензія однієї зі сторін зустрічає явний супротив іншої» [15, с. 227]. Також 20 грудня 1974 р. Міжнародний суд ООН у одному зі своїх рішень у справах про ядерні випробування (Нова Зеландія проти Франції) підкреслив, що «наявність спору є першочерговою умовою виконання Судом своїх функцій» [66].

У Статуті ООН прямо передбачається зобов'язання держав утримуватися в міжнародних відносинах «від погрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй» (п. 4 ст. 2) [66].

У 1970 р. Генеральна асамблея ООН прийняла Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації

Об'єднаних Націй. У Декларації міститься перелік актів, пов'язаних із загрозою сили або її застосуванням, від яких держави повинні утримуватися, а саме від: пропаганди агресивної війни; порушень існуючих міжнародних кордонів іншої держави, організації чи заохочення організації іррегулярних сил чи збройних банд, у т.ч. найманців для вторгнення на територію іншої держави; організації, підбурювання, надання допомоги або участі в акціях громадянської війни чи терористичних актах в іншій державі. Зазначається, що територія держави не повинна бути об'єктом воєнної окупації, що сталася в результаті застосування сили на порушення принципів Статуту ООН, так само як і об'єктом набуття іншою державою в результаті загрози силою або її застосування. Жодні територіальні надбання, що є результатом загрози силою або її застосування, не повинні визнаватися законними [66]. У даній ситуації для України цікавою є практика Міжнародного суду ООН у справі, щодо воєнних та напів воєнних дій в Нікарагуа та проти Нікарагуа (Нікарагуа проти США) 1986 р. Ця справа стосувалась принципу незастосування сили, принципу невтручання у внутрішні справи держав, присвоєнням державі дій приватних та інших осіб, а також відзначалась суб'єктивним складом спору: позивачем виступила невелика держава Нікарагуа, а відповідачем – найпотужніша держава США, яка була визнана такою, що порушила ряд основоположних принципів міжнародного права, що належать до категорії *jus cogens*. Обставини справи є наступними: в липні 1979 р. до влади в Нікарагуа прийшов уряд, створений фронтом національного визволення, а у 1981 р. США прийняли рішення підтримати нерегулярні збройні формування супротивників нового режиму (контрас). Операціям, що здійснювалися контрас, а в деяких випадках самими США, завдано значної шкоди, у зв'язку з чим Нікарагуа звернулася до Міжнародного Суду ООН, звинувативши США в порушенні положень Статуту ООН, Статуту ОАД, Договору між США і Нікарагуа про дружбу, торгівлю і мореплавання 1956 р. та відповідних норм міжнародного звичаєвого права. Суд визнав, що США мають відповідати за свою власну поведінку щодо Нікарагуа, в тому числі й

за дії, пов'язані з контраст. Суд також встановив, що розміщення США мін у внутрішніх водах і територіальних водах Нікарагуа, а також американські атаки на нікарагуанські порти, нафтові споруди і морську базу порушили принцип незастосування сили. Поряд із тим надання допомоги контраст також може вважатися порушенням цього принципу. Суд зазначив: «Акти, в здійснені яких звинувачують Нікарагуа.., могли б виправдати пропорційні контрзаходи тільки з боку держави, що є їх жертвою, тобто Сальвадору, Гондурасу або Коста-Рики. Вони не можуть виправдати контрзаходи, прийняті третьою державою, Сполученими Штатами Америки, і особливо, – втручання, пов'язане з використанням сили» [15, с. 323]. Суд визнав, що дії США, які порушують принцип незастосування сили і принцип невтручання, одночасно є порушенням принципу поваги до суверенітету. Крім того, даний принцип був порушений несанкціонованими польотами над нікарагуанською територією літаків, що належали США або перебували під їх контролем. Суд також визнав, що США порушили деякі положення міжнародного гуманітарного права і Договору про дружбу, торгівлю та судноплавство 1956 р. та зобов'язав відшкодувати Нікарагуа всю шкоду, завдану неправомірними діями [19].

Однією з новел сучасного міжнародного права є принцип мирного розв'язання спорів між державами. Класичне міжнародне право не знало такого принципу, тому війна вважалася правомірним засобом досягнення мети зовнішньої політики держав, хоча певні кроки з впровадження норми про мирне розв'язання спорів були зроблені міжнародним співтовариством ще в кінці 19- початку 20 ст. Конференцією миру в Гаазі в 1899 р. почався період сучасної історії судового розв'язання міжнародних спорів. Різні делегації висунули на ній пропозиції про створення постійного міжнародного суду. 29 жовтня 1899 р. конференція схвалила Конвенцію про мирне врегулювання міжнародних спорів, яка кодифікувала право і практику добрих послуг, посередництва і арбітражу, а також передбачала створення Постійного третейського суду.

В ст. 2 Гаазької конвенції про мирне розв'язання міжнародних зіткнень 1907 р. мовилося про те, що державам «перш ніж вдатися до зброї», слід «звертатися, наскільки дозволяють обставини», до мирних засобів – добрих послуг і посередництва [18]. «Проте, – як вказав Міжнародний Суд ООН в рішенні по справі про Норвезькі позики від 6 липня 1957 р., – мета згаданої угоди, а саме другої Гаазької конвенції 1907 р. про обмеження використання сили при стягуванні боргів за договорами не полягає в тому, щоб ввести обов'язковий арбітраж; єдине зобов'язання, що накладається Конвенцією, полягає в тому, що держава не може вдатися до сили, не спробувавши вдатися до арбітражу» [66].

Значний крок у формуванні даного принципу був зроблений в 1928 р. укладенням багатосторонньої угоди – Паризького договору про відмову від війни як знаряддя національної політики (Пакт Бріана-Келлога). Пакт проголошував норму про відмову від війни як засобу врегулювання міжнародних спорів і як знаряддя національної політики, а також визнавав необхідним вирішувати будь-які суперечки мирними засобами.

Проте принцип мирного розв'язання спорів був вперше закріплений в п. 3 ст. 2 Статуту ООН: «Всі Члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами так, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку, і справедливість» [66]. Згодом цей принцип був підтверджений в статутах і документах регіональних організацій (Ліги арабських держав, Організації американських держав, Організації африканської єдності, Організації по безпеці і співробітництва в Європі та ін.), в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, зокрема, в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р.

Але, як бачимо, незважаючи на пряму заборону агресії, вирішення територіальних спорів за допомогою сили, в сучасних міжнародних відношеннях досі розглядається допустимим, а тому є необхідність на конвенційному рівні встановити пряму заборону агресії в будь-яких формах з одночасним заснуванням відповідного контрольного механізму.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ЩОДО ВИРІШЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ

3.1. Спiр мiж Бельгiєю та Нiдерландами щодо суверенiтету над деякими прикордонними землями

Одна з перших територіальних справ, розглянутих Міжнародним Судом ООН, стосувалася спору між Бельгією та Нідерландами щодо суверенітету над деякими прикордонними землями. Воно було передано до Суду ООН відповідно до спеціальної угоди, укладеної між двома урядами 7 березня 1957 р., оскільки вони протягом ряду років не могли домовитися з питання щодо суверенної приналежності двох спірних кадастральних прикордонних ділянок площею в 14 га. Зокрема, в районі на північ від бельгійського міста Тюрнхаут є ряд анклавів, утворених бельгійською комуною Баерле-Дюк і нідерландською комуною Барле-Нассау. Територія першої складається з ряду ділянок, багато з яких оточені землями комуни Барле-Нассау. Різні частини комуни Баерле-Дюк ізольовані не тільки від основної території Бельгії, а й одна від одної. У результаті спроб визначити кордон між двома комунами, а також між двома країнами в 1836-1841 рр. властями обох комун було складено документ, відомий як «міжобщинний протокол», у розділі під назвою «Розділ А, Зондерейген» якого йдеться: «Ділянки під номерами 78-111 включно належать комуні Барле-Нассау» [49, с. 38].

Крім того, після відділення Нідерландів від Бельгії в 1839 р. була створена Змішана прикордонна комісія для визначення меж володінь двох держав. У ст. 14 Договору про кордон, який укладений між ними в 1842 р. і набрав чинності в 1843 р., йдеться: «Status quo зберігається як відносно сіл Барле-Нассау (Нідерланди) і Баерле-Дюк (Бельгія), так і відносно доріг, що їх перетинають». Результатом роботи Змішаної прикордонної комісії став текст Прикордонної конвенції від 8 серпня 1843 р. яка була ратифікована 3 жовтня

1843 р. У ст. 90 протоколу з описом кордону (додається до цієї Конвенції) викладається процедура, яка використовувалася при його визначенні в районі комун Барле-Нассау і Баерле-Дюк, і говориться, що члени Прикордонної комісії вирішили в даній статті дослівно відтворити міжобщинний протокол 1841 р. «з описом ділянок, що утворюють комуну Баерле-Дюк і Барле-Нассау» [54].

У тій частині протоколу з описом кордону 1843 р., яка відтворює текст Міжобщинного протоколу 1841 р., говориться наступне: «Ділянки під номерами 78-90 включно належать комуні Барле-Нассау. Ділянки під номерами 91 і 92 належать комуні Баерле-Дюк. Ділянки під номерами 93-111 включно належать комуні Барле-Нассау». Крім того, на спеціальній карті, яка додається до Прикордонної конвенції, спірні ділянки показані як такі, що належать Бельгії. Бельгійський уряд, стверджуючи, що ділянки під номерами 91 і 92 були віднесені до комуну Баерле-Дюк і що суверенітет над ними належить Бельгії, виходив із положень Міжобщинного протоколу, як вони відтворені в документі з описом кордону. Уряд Нідерландів, зі свого боку, стверджував, що Конвенція 1843 р. всього лише визнала існування *status quo*, не визначивши його, а положення, що стосується спірних ділянок, в Прикордонній конвенції 1843 р. було спотворено помилково [71, с. 35-36]. Щоб переконатися в цьому, на його думку, досить просто порівняти положення Міжобщинного протоколу і положення протоколу з описом кордону. Більш того, суверенні дії, що здійснювалися ним щодо цих ділянок після 1843 р., роблять недійсними права, що випливають із Конвенції 1843 р. і закріплюють суверенітет за Нідерландами. У принципі, не можна сказати, що така заява про скасування договірної норми про визнання суверенітету Бельгії над спірними ділянками (за твердженням Нідерландів), сформованим у подальшому звичаєм, абсолютно позбавлена підстав. Але чи може існуючий текст міжнародного договору бути змінений (скасований) звичаєвою нормою щодо питання втрати суверенітету однією і придбання його іншою державою? У зв'язку з цим слід врахувати, що в сучасному

міжнародному праві не існує принципу, згідно з яким певна норма міжнародного права може бути змінена лише нормою такої самої юридичної природи. В.Г. Буткевич стверджує, що наступний звичай може змінити положення договору. Крім того, аналіз практики застосування міжнародних договорів свідчить: зміна договору подальшою практикою держав може призводити до повної заміни договірної норми або до її доповнення чи мовчазного припинення дії цієї норми. Р. Мюллерсон каже: «Що б держава не робила в міжнародних відносинах, все це є державною практикою, яка має два аспекти: видиме, заявлене, що спостерігається як поведінка держав (або інших суб'єктів), та їх суб'єктивне ставлення до цієї поведінки, яке може передаватися іншим державам за допомогою різних актів поведінки...» [21, с. 226-228].

Можливість зміни договірних норм наступним звичаєм була визнана міжнародним арбітражем у спорі Великобританії і Франції щодо делімітації континентального шельфу. У рішенні по даній суперечці було зазначено: «Розвиток звичаєвого права може в певних умовах служити доказом згоди зацікавлених держав зі зміною або навіть припиненням існуючих до цього часу договірних прав та зобов'язань».

Ж. Тускоз стверджує, що переваги писаного права часто бувають більш уявними, ніж реальними. Тому не випадково абсолютна більшість учених саме міжнародно-правовий звичай вважає найадекватнішим способом зовнішнього вираження норм загального міжнародного права. Я. Броунлі, розглядаючи імперативні (*jus cogens*) норми, констатує: «Це норми звичаєвого права, які не можуть бути скасовані договором або через мовчазну згоду, а можуть зникнути тільки після утворення нових норм звичаєвого права протилежного змісту» [6, с. 153-160]. Таким чином, слід визнати, що і доктрина міжнародного права, і практика міжнародних судів погоджується з можливістю зміни договірної норми звичаєм. Але як ця концепція співвідноситься з даною справою? Очевидно, в основу своєї позиції щодо обґрунтування придбання суверенітету над спірною ділянкою

Нідерланди поклали інститут набувальної давності. Подібно первісній окупації, придбання території на основі строку володіння має передумовою також тривалу й ефективну окупацію території. Але цей вид придбання відрізняється від початкової окупації тим, що він належить до території, яка була на момент заняття ще державною територією іншої держави, або якщо між двома державами існував спір про приналежність даної території.

Подібні окупації не обґрунтовують негайного придбання території, оскільки факт ефективного панування може бути підставою для виникнення відповідних прав лише тоді і лише остільки, оскільки міжнародне право пов'язує з ним саме ці правові наслідки. Заволодіння ж чужою або оспорюваною територією без відповідного договору є легальним лише в разі, коли має місце непорушне, безперервне і неоспорюване здійснення панування, як було відзначено в американо-мексиканському третейському рішенні по справі «El Chamizal» від 15 червня 1911 р. Через ці обставини недійсними в сенсі міжнародного права були і британська декларація про анексію Бурської Республіки, і італійська декларація про анексію Триполітанії і Абіссинії, що були опубліковані анексуючими державами ще до закінчення військових дій [54, с. 381-382]. Цей же принцип був установлений вироком Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі 1 жовтня 1946 р. Зокрема, перед Трибуналом було висунуто твердження, що анексія Австрії була виправдана сильним прагненням до союзу між Австрією і Німеччиною, яке висловлювалося в багатьох колах. Стверджувалося також, що у цих народів було багато спільних рис, які робили такий союз бажаним, і що в результаті мета була досягнута без кровопролиття. Суд дійшов висновку, що ці твердження, навіть якщо вони є правильними, фактично не важливі, оскільки факти з певністю доводять, що методи, які застосовувалися для досягнення цієї мети, були агресивними. Вирішальним фактором була військова міць Німеччини, яка готова була вступити в дію в тому випадку, якщо б вона зустріла опір. Більш того, жодне з цих міркувань, як впливає зі звіту Госсбаха про нараду 5 листопада 1937 р., не була мотивом дій Гітлера.

Навпаки, в цьому документі підкреслюється насамперед та перевага, якої набуває Німеччина з військової точки зору в результаті анексії Австрії. Як пише В. Ширер, без жодного пострілу і без перешкод із боку Великобританії, Франції чи Радянського Союзу Гітлер додав до свого Рейху 7 млн. підданих і отримав стратегічне розташування неймовірної ваги для його майбутніх планів. Так, після окупації Австрії німецькою армією 12 березня і анексії Австрії 13 березня Йодль зробив у своєму щоденнику такий запис: «Після анексії Австрії Гітлер заявляє, що немає потреби поспішати у вирішенні чеського питання, тому що Австрія повинна бути спочатку переварена. Однак приготування до проведення «Зеленого плану» (тобто плану проти Чехословаччини) повинні проводитися енергійно; вони повинні бути заново підготовлені з урахуванням стратегічних позицій, що змінилися в результаті анексії Австрії». Таким чином, будь-які спроби захоплення території іншої держави не визнаються правомірними [12, с. 78-80].

Яку ж позицію з даного питання в суперечці між Бельгією та Нідерландами зайняв Міжнародний Суд ООН? Щоб відповісти на перше питання, чи визначає Конвенція 1843 р. суверенітет над зазначеними ділянками або ж вона обмежується посиланням на status quo, була вивчена робота Прикордонної комісії, яка відображена в її офіційних документах, з яких випливає, що з 4 вересня 1841 р. робота по делімітації проводилася на основі збереження status quo і що на своєму засіданні 4 квітня 1843 р. вона прийняла текст статті, що передбачає, як про це йдеться в протоколі з описом кордону, дослівне відтворення Міжобщинного протоколу [51, с. 420]. Тим самим Змішана комісія віднесла спірні ділянки до володінь Бельгії. На думку Суду ООН, правомочність Змішаної прикордонної комісії визначати межу між двома конами не викликає сумнівів. Це випливає зі ст. 6 укладеного 19 квітня 1839 р. в Лондоні договору між Нідерландами та Бельгією, в якій говориться: «Зазначені межі встановлюються відповідно до цих статей бельгійськими та голландськими членами Комісії з демаркації, які повинні провести свою нараду якомога швидше ...», і підтверджується в преамбулі

Прикордонної конвенції 1843 р. Тому будь-яке тлумачення Прикордонної конвенції як такої, що залишає невирішеним питання про те, кому з держав належать права на спірні ділянки, і обмежується посиланням на status quo без його визначення не відповідає загальному наміру сторін. Щодо першого твердження Суд визнав, що Конвенція 1843 р. в дійсності визначає, які ділянки кожної з комун належать тій чи іншій державі, і що, згідно з її положеннями, спірні території належать Бельгії [60, с. 123-125].

Що стосується другого твердження – про те, що в Конвенцію 1843 р. закралася помилка, Суд ООН у своєму рішенні зазначив, що воно може бути сформульовано таким чином: в протоколі з описом кордону 1843 р. вказується, що Протокол 1841 р., який визначає ділянки, що утворюють комуни Баерле-Дюк і Барле-Нассау, повинен бути відтворений у тексті ст. 90 протоколу з описом кордону дослівно. Однак порівняння копії Міжобщинного протоколу, представленого Нідерландами, з протоколом, що містить опис кордону, показує, що перший не був відтворений «дослівно». Суд ООН визнав, що просте порівняння цих двох документів не дає підстав говорити про наявність помилки [51, с. 326]. Щоб це стверджувати, Нідерландам необхідно було довести, що Змішана прикордонна комісія мала намір включити в протокол із описом кордону саме той текст Міжобщинного протоколу, який міститься в копії, поданій Нідерландами. Таким чином, Суд ООН указав на те, що кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, і визначив предмет доказування по першому питанню – намір Змішаної прикордонної комісії здійснити конкретні, зазначені вище дії. Із огляду на те, що з моменту роботи Комісії пройшло 117 років, Нідерланди не змогли виконати таку непросту задачу. Складність полягала в тому, що довести потрібно було не фактичну обставину, а намір комісії - навіть не мету, яка є категорією права міжнародних договорів, а те, що в національному праві називається умислом, тобто усвідомлення суб'єктом діяння (дії або бездіяльності) характеру своїх дій, передбачення його наслідків і бажання (або усвідомлене припущення) їх

настання. У міжнародному праві зазначена концепція, в принципі, може бути застосована, але з урахуванням особливостей його специфіки [49, с. 138]. І питання полягає в тому – чи існувала воля сторін Конвенції 1843 р. включити в протокол саме той текст Міжобщинного протоколу, який міститься в копії, поданої Нідерландами. Оскільки результатом роботи Змішаної прикордонної комісії, що складалася з уповноважених представників Бельгії та Нідерландів, став текст Прикордонної конвенції 1843 р. тобто міжнародний договір, отже, є резон шукати відповідь у праві міжнародних договорів.

Австрійський юрист Ф. Ліст свого часу писав про те, що міжнародний договір є «узгодження воля, що відбулося між двома або кількома державами, щодо державних верховних прав» [39, с. 150-152]. Цю ж точку зору поділяли Ф.Ф. Мартенс і Д. Анцилотті. Останній, зокрема, зазначав: «Двосторонній юридичний акт в міжнародному праві являє собою будь-яке узгодження воля двох або декількох суб'єктів...». Стосовно міжнародного права державна «воля» – це свідомо цілеспрямованість держави на виконання певних дій або утримання від таких для досягнення цілей, які є в даний історичний момент пріоритетними або політично значущими для конкретної держави (збереження або збільшення території, забезпечення безпеки, економічного розвитку тощо) [4, с. 38]. У радянській науці міжнародного права широке розповсюдження набула розроблена Г.І. Тункіним концепція узгодження воля, що покладена в основу права міжнародних договорів. Узгоджена воля накладає на учасників міжнародного договору певні обов'язки, в чому і полягає мета та зміст усього процесу [7, с. 145]. Із цього приводу І. Валерстайн помітив, що норми міжнародного права впроваджувалися в життя не стільки шляхом згоди або консенсусу, скільки шляхом готовності і здатності більш сильних держав до примусу слабших держав і один одного до дотримання цих правил [8, с. 230].

Але повернемося до справи, що аналізується. Суд ООН, оцінюючи ситуацію, що склалася під час роботи Змішаної прикордонної комісії по визначенню меж володінь Нідерландів і Бельгії, нагадав, що в її обов'язки

входило в основному визначення status quo. На підставі вивчення поданих документів, що стосуються роботи Комісії, та пов'язаного з цим листування, Суд ООН дійшов висновку, що гіпотеза, висунута Нідерландами, не дозволяє з упевненістю стверджувати про наявність помилки. У відповідь на твердження Нідерландів, що немає необхідності шукати причини помилки, оскільки просте порівняння двох документів із достатньою переконливістю доводить її наявність, Суд ООН заявив, що цього занадто мало, щоб вважати питання закритим, і що він повинен установити наміри сторін, що впливають із положень договору, з урахуванням усіх обставин [53, с. 187].

Суд ООН зазначив також, що в нератифікованій конвенції між двома державами, підписаній в 1892 р., Бельгія погодилася передати Нідерландам обидві спірні ділянки. Вона не породжує будь-яких юридичних прав або зобов'язань, однак її положення свідчать про те, що на той момент Бельгія підтвердила свій суверенітет над цими ділянками і що Нідерланди знали про це. Ані в 1892 р., ані в подальшому до виникнення спору між двома державами в 1922 р. Нідерланди не заперечували проти затвердження Бельгією свого суверенітету, а тому Суд порахував, що встановлений в 1843 р. суверенітет Бельгії над спірними ділянками не втратив своєї сили. Таким чином, ефективне здійснення територіального верховенства протягом тривалого періоду може мати, за певних умов, істотне значення для визначення суверенної приналежності спірної ділянки, якщо про це немає міжнародної угоди. Але якщо на цей рахунок є міжнародний договір, укладений відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права, то в разі спору конкретна угода між сторонами буде мати вирішальне значення для визначення сфери територіального верховенства. Зміст даної справи має теоретичний і практичний інтерес, оскільки стосується питання про міжнародно-правове значення конвенцій про делімітацію кордонів [50, с. 45-47]. Також рішення у справі щодо суверенітету над деякими прикордонними землями від 20 червня 1959 р. привертає увагу до питання про значення помилки при укладанні міжнародних угод і про необхідність

доведення її існування. Із правової точки зору питання про помилку може бути важливе тим, що дозволяє говорити про відносну недійсність міжнародного договору, що означає його оспорюваність. Найчастіше відносна недійсність договору обумовлена помилкою, обманом, підкупом представника держави, порушенням повноважень або конституційних положень при його укладанні. Право на оскарження з'являється у держави в тому випадку, якщо порушення певних положень внутрішнього законодавства, що регулюють процедуру укладення міжнародних договорів, було істотним і явним. Суттєва помилка, тобто така, що спотворює справжню волю сторін або хоча б однієї з них, помилка, що міститься в самому тексті договору, може послужити підставою для сумніву щодо юридичної сили підписаного акту частково або навіть у цілому. Але твердження про існування подібної помилки повинно бути доведено переконливим чином, оскільки в міжнародному праві діє презумпція дійсності міжнародних договорів (ст. 42 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р). У даному випадку уряду Нідерландів не вдалося довести існування подібної помилки при укладанні Конвенції про делімітацію 1843 р. [70, с. 520].

3.2.Справа “Румунія проти України”

Головним об’єктом суперечки Румунії та України був острів Зміїний, причини цього спору ховаються в історичній хронології. Берлінська угода 1878 року вперше закріпила острів Зміїний у правовому полі, який на той час належав Румунії [20, с. 154]. Але згодом, в ХХ ст., шляхом підписання таємного пакту під назвою “Пакт Молотова-Ріббентропа”, укладений між СРСР та Німеччиною, де закріпилось передання острову Зміїного Радянському Союзу [62, с.294]. В 1948 році міністри закордонних справ Румунії та Радянського Союзу підписали договір про те, що Румунія офіційно, згідно з принципами міжнародного права, передала суверенітет над островом Зміїним. Цей процес називається цесією, що, на відміну від пакту Молотова-Ріббентропа, є правомірним способом зміни території держави [81, с. 236].

В наступних роках румуни, не дивлячись на міжнародний договір, заявляли претензії на острів, тому в 1991 році Румунія прийняла Декларацію про наслідки пакту Молотова-Ріббентропа. В 1997 році між Україною та Румунією був підписаний Договір про добросусідські відносини, тобто, румуни знову визнали суверенітет України над островом Зміїний [40, с. 521].

Активізація претензій була на початку ХХІ ст., коли плавуча бурова станція, яка належить Україні, встановила, що зона навколо острову багата на корисні копалини у вигляді нафти та газу [51, с. 124]. Тобто Румунія побачила в цій зоні реалізацію національного інтересу в економічній сфері.

В 2004 році Румунія подала позов проти України до Міжнародного суду Справедливості з проханням розмежувати та встановити морські кордони Румунії та України [71, с. 166].

Одним із суттєвих моментів розгляду справи було розмежування понять “скеля” та “острів”, яке полягає в тому, що острів повинен мати власне джерело питної води, але румунська сторона наполягала на тому, що на острові Зміїний відсутня питна вода і є тільки морська, яка шкідлива для споживання. Відповідно до Конвенція ООН з морського права 1982 року,

скеля не враховується при делімітації кордонів, але статус острова було встановлено і його визнали скелю, тому було враховано при делімітації [80, с. 25-30].

Виходячи з елементів процесу розгляду справи “Румунія проти України” можемо сказати, що претензії Румунії щодо острова Зміїний були не суттєвими, бо метою позову Румунії була демаркація кордонів, яка вплинула на розмежування кордонів між державами, тобто, змінила масштаб території, над якою Україна може здійснювати контроль, а отже був перерозподіл корисних копалин, наявність яких була встановлена до подання претензій до Міжнародного Суду ООН [18, с. 145]. Значна територія перейшла під владу Румунії і хоча обидві сторони висловили задоволення рішенням суду, фактично Україна втратила багату на родовища територію, тому держава не може бути задоволеною рішенням Міжнародного суду [30, с. 56].

Прорахунком України стало те, що велику увагу вона приділяла острову Зміїному, а точніше його статусу, тому втратила територію в спорі, де Україна не визнавала претензії Румунії. Виходячи із вищезазначеного, українські лідери представили цей кейс як перемогу обох сторін, яка полягає в тому, що Україна залишила при собі острів Зміїний, але Румунія мала на меті встановити офіційний контроль над територією з нафтою та газом.

У справі щодо делімітації морських просторів в районі острова Зміїний політичний мотив легко простежується. Таким, на наш погляд, є енергетична безпека Західної Європи, яка набула актуальності з огляду на загострення україно-російської газової кризи, коли питання постачання енергоресурсів із економічної площини переросло в політичну. Румунія на момент розгляду справи, без сумніву, була ближча Заходу, ніж Україна. Крім того, віддавши ядерну зброю і визнавши тим самим свою неспроможність, Україна обрала для себе роль аутсайдера в зовнішній політиці [5, с. 129]. На 1 червня 1996 р. Україна завершила процес вивезення зі своєї території ядерних боєприпасів. Таким чином, Україна втратила ще й стратегічні засоби стримування проти

застосування щодо неї військової сили, що в епоху глобалізації продовжує бути засобом вирішення територіальних суперечок. Хоча, слід визнати, що іноді приєднання тих чи інших територій відбувалося і без відкритих військових дій. А надії на Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапешт, 1994) не мали реального підкріплення, що, власне, і впливало з коректного тлумачення даного міжнародного договору [53, с. 169]. І, як наслідок, Україна втратила частину території, отримала проблеми з тероризмом та його фінансуванням, переселенцями (а багато українців стали біженцями в конвенційному розумінні цього терміну) і змушена звертатися за захистом до Європейського суду з прав людини, Суду ООН, Міжнародного кримінального суду (попри деякі юридичні складності).

Тому ми впевнені, що Китай мав цілковиту рацію, із властивою йому східною мудрістю ухилившись від значною мірою передбачувано програшної справи. Багато авторів, переосмисливши особливості справи про делімітацію між Україною і Румунією, розглядають проблему в більш широкому, ніж просто юридичний, аспекті. Так, О.Ю. Колесник каже про те, що Україна отримала поразку на дипломатичному фронті, підтвердивши власну нездатність вирішувати серйозні питання. На переконання О.В. Хапантюковського, з яким автор абсолютно згоден, Україна апріорі прирєкла себе на програшний результат [10, с. 116].

3 лютого 2009 р. Суд ООН ухвалив рішення у справі «Румунія проти України», відповідно до якої острів Зміїний не може вважатися частиною прибережної лінії України при визначенні серединної лінії в процесі делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони. Вивчивши відповідні договірні відносини сторін щодо спірної території, Суд дійшов висновку, що, як було узгоджено в 1949 р., від точки, позначеної прикордонним знаком 1439, межа між Румунією та СРСР проходить по 12-мильній дузі, що обгинає острів Зміїний без указівки будь-якої кінцевої координати. Згідно ст. 1 Договору 2003 р., кінцева точка державного кордону

між сторонами була встановлена в місці перетину кордонів територіальних морів Румунії та України (точка 1). Далі Суд звернувся до питання про те, чи існує погоджена лінія, що розділяє територіальне море України та континентальний шельф і виключну економічну зону Румунії, як стверджує остання[48]. Попереднє питання стосувалося тягара доведення. Як неодноразово вказував Міжнародний Суд, сторона, яка стверджує будь-який факт як обґрунтування своєї вимоги, повинна його довести. Україна посилалася на правову позицію Суду ООН у справі, що стосувалася територіального і морського спору між Нікарагуа і Гондурасом в Карибському морі (Нікарагуа проти Гондурасу від 8 жовтня 2007 р.), про те, що «встановлення постійного морського кордону – це питання, що має величезне значення і наявність угоди не може просто презюмуватися». Однак цей вислів не має безпосереднього відношення до справи, оскільки в даному випадку не існувало ніякої письмової домовленості і, отже, будь-яка угода повинна встановлюватися за фактом, при цьому тягар доведення лежить на державі, що заявляє про існування такої угоди. У цій справі, навпаки, в розпорядженні Суду є Угода 1949 р. і наступні... Цей висновок показує, що в даному випадку була застосована техніка встановлення відмінностей, що є ознакою застосування прецедентного права [83].

Як наслідок, замість встановлення фактів, коли тягар доведення заявлених фактів несе одна або інша сторона, завдання Суду в даному випадку полягало в тлумаченні угод. Виконуючи ці завдання, Суд ООН сконцентрував увагу на умовах зазначених документів, включаючи пов'язані з ним схематичні карти. Документи 1949 р. не містять жодних посилань на виняткову економічну зону або континентальний шельф. Хоча Декларація Трумена 1949 р. і вимоги, появу яких вона стимулювала, широко відомі, жодна зі сторін в 1949 р. не претендувала на континентальний шельф і не готувалася до цього [10, с. 156]. Єдиним договором між сторонами, що стосується визначення меж виключної економічної зони і континентального шельфу, є Додаткова угода 1997 р., яка визначає не кордон, а процес його

встановлення. У докладних положеннях, що стосуються чинників, які підлягають урахуванню під час переговорів, немає посилань на існуючу угоду. Отже, у 1949 р. не було угоди, що визначає межі виняткової економічної зони або континентального шельфу в значенні ст. 74 і 83 Конвенції 1982 р.

Додатково Суд ООН розглянув питання, чи міг СРСР відмовитися в 1949 р. від будь-яких прав на води за межами територіального моря, якими він володів тоді чи пізніше. У Договорі 1949 р. немає прямо сформульованої відмови з боку СРСР, за винятком його згоди з державним кордоном Румунії. Пряма згадка державного кордону вказує на суверенітет, що розповсюджується на територіальне море. Питання стосувалося наявності передбачуваної відмови СРСР в географічному сенсі відносно району за межами 12 миль, а в юридичному сенсі – стосовно зон, що входять не в сферу дії суверенітету, а в функціональну компетенцію за межами територіального моря [35]. Румунія надала різні карти з радянських, українських та інших джерел, оприлюднені в більшості своїй значно пізніше підписання документів 1949 р. На них показані вигини або петлі навколо острова Зміїний різної довжини і з різними позначеннями, проте всі вони виходять за межі точки дотику 12-мильних територіальних морів сторін. Оскільки мова не йде про те, що ці карти самі по собі свідчать про нову угоду, питання полягає в тому, чи відображає будь-яка з них правильне тлумачення сенсу Договору 1949 р [49, с. 226].

СРСР отримав суверенітет над островом Зміїний у рамках загального територіального врегулювання після Другої світової війни. Першочерговою метою СРСР були консолідація і стабілізація територіального врегулювання за допомогою укладення договору з Румунією, включаючи отримання СРСР острова Зміїний. Відносно територіального моря Суд зазначає, що 12-мильна зона навколо острова Зміїний відповідала б 12-мильній зоні, на яку СРСР претендував у цілому для свого територіального моря [13, с. 239]. Це тлумачення текстуальних посилань на дану дугу в документах 1949 р.

викладено в ст. 1 Договору 2003 р. про режим державного кордону. Відповідно до зазначеного договору, державний кордон між Україною і Румунією проходить на місцевості так, як це визначено і описано в Договорі між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Урядом Румунської Народної Республіки про режим радянсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань, підписаному в Бухаресті 27 лютого 1961 р., і у всіх відповідних документах демаркації, картах державного кордону між колишніми СРСР та Румунської Народною Республікою, протоколах прикордонних знаків зі схемами з відповідними додатками та доповненнями до них, а також у документах перевірок проходження лінії державного кордону, що діють між колишніми СРСР та Соціалістичною Республікою Румунією станом на 16 липня 1990 р. – дату прийняття Декларації про державний суверенітет України. Територіальні моря договірних сторін, відраховані від вихідних ліній, постійно мають на точці стику їх зовнішніх кордонів ширину в 12 морських миль [66]. Договір прямо передбачає можливість майбутніх узгоджених змін координат кордону територіального моря в результаті природних явищ, які пов'язані з діяльністю людини, і передбачає, що територіальні моря договірних сторін, відлічувані від вихідних ліній, будуть постійно мати в точці дотику їх зовнішніх кордонів ширину в 12 морських миль. Таким чином, румунське територіальне море ніколи не буде заходити за 12-мильну дугу, що огинає острів Зміїний, які б зміни не відбувалися в її береговій лінії або вихідних лініях.

Міжнародний Суд ООН, крім того, зазначив, що 12-мильна дуга, що огинає острів Зміїний, показана на карті державного кордону; це свідчить про те, що дана дуга є просто кордоном територіального моря в сторону моря. Визнання СРСР у документах 1949 р. того, що його державний кордон пролягає по зовнішній межі його територіального моря навколо острова Зміїний, не означає, що він тим самим відмовився від будь-яких прав на морські райони за межами цієї зони [42, с. 362-363]. Суд дійшов висновку,

що документи 1949 р. стосувалися тільки демаркації державного кордону між Румунією та СРСР, яка біля острова Зміїний проходила по межі 12-мильного територіального моря. СРСР не відмовився від своїх прав за межами 12 миль свого територіального моря по відношенню до будь-якої іншої морської зони. Отже, чинної угоди між Румунією і Україною, що розділяє між ними виняткову економічну зону і континентальний шельф, не існує. Коротко виклавши позиції сторін щодо їх відповідних берегових ліній, Суд зазначив, що все румунське узбережжя є релевантним для цілей делімітації. Перший сегмент румунського узбережжя – від останньої точки кордону з Україною, що проходить по річці, до півострова Сакалін, є суміжним по відношенню до українського сектору, розташованому на північ, і протилежними по відношенню до узбережжя Кримського півострова. Усе узбережжя Румунії межує з районом, що підлягає делімітації. Із урахуванням загального напрямку, протяжність відповідного узбережжя Румунії становить приблизно 248 км [10, с. 216]. У свою чергу, узбережжі Кримського півострова між мисом Тарханкут і мисом Сарич, а також українське узбережжя від загального сухопутного кордону, що проходить на невеликій відстані в північному і далі в північно-східному напрямку до гирла річки Ністру / Дністер (Румунія позначає цю точку як точку S), є відповідним узбережжям України. Розбіжності стосуються узбережжя від цієї точки до мису Тарханкут.

Для вирішення даного спірного питання Суд застосував два принципи, що лежать в основі його практики з цього питання: по-перше, що «суша домінує над морем» таким чином, що природне продовження узбережжя в напрямку моря породжує морські претензії (рішення у справі про Континентальний шельф Північного моря 1969 р.); по-друге, що узбережжя, для того щоб вважатися відповідним для цілей делімітації, має утворювати природні продовження, які частково збігаються з природними продовженнями узбережжя іншої сторони [27]. Отже, «підводне продовження будь-якій частині узбережжя однієї сторони, яке через своє

географічне положення не може частково збігатися з продовженням узбережжя іншої сторони, має виключатися з подальшого розгляду Судом» (справа про Континентальний шельф 1982 р.). Із цієї причини Суд не прийняв твердження України про те, що берега Каркінітської затоки утворюють частину відповідного узбережжя. Береги цієї затоки розташовані один проти одного, і їх підводне продовження не може частково збігатися з продовженнями узбережжя Румунії. Береги Каркінітської затоки не утворюють природних продовжень у районі, що підлягає делімітації. Тому ці берегові лінії, як і берегова лінія Ягорлицької затоки і гирла Дніпра, були виключені з подальшого розгляду Судом [54, с. 332]. Протяжність відповідного узбережжя України складає близько 705 км і співвідношення довжини берегових ліній Румунії та України становить приблизно 1 : 2,88.

Залежно від конфігурації відповідних узбереж в загальному географічному контексті і методів побудови їх природних продовжень в напрямку моря відповідний район може включати певні морські ділянки і виключати інші, які не мають відношення до даної справи. Зазначений район відноситься до перевірки на невідповідність. Вона становить заключний етап методології [56, с. 316]. На думку Міжнародного Суду ООН, мета делімітації полягає не в розподілі району на рівні і, більш того, на пропорційні частини. Перевірка на невідповідність сама по собі не є методом делімітації. Це, швидше, спосіб перевірити, чи потребує делімітаційна лінія, отримана іншим методом, коригування через значну невідповідність обставинам. Для цілей цієї заключної дії в процесі делімітації розрахунок відповідного району не передбачає точності і є приблизними [36]. На підставі аналізу своїх попередніх рішень за деякими аналогічними справами («Континентальний шельф Північного моря» (Федеративна Республіка Німеччини / Данія; Федеративна Республіка Німеччини / Нідерланди), «Морська делімітація в районі між Гренландією і Ян Маєн» (Данія проти Норвегії), Суд заявив, що завдання делімітації полягає в досягненні справедливого поділу, а не в розмірному розподілі морських районів.

Суд зазначив, що делімітація проводиться в межах замкнутого Чорного моря, при цьому Румунія одночасно межує з Україною і знаходиться на протилежному березі, а на півдні розташовані Болгарія та Туреччина. Лінія делімітації завжди буде проходити на північ від будь-якого району, де можуть бути порушені інтереси третьої сторони. Для віднесення моря до замкнутого (або напівзамкнутого) потрібна його відповідність певним географічним і юридичним умовам. Крім того, існують розбіжності в розумінні термінів. Так, акваторії, оточені материковими територіями держав, як сполучені, так і не сполучені з відкритим морем, Дж. Колумбос розуміє як материкові моря [14, с. 126]. Серед замкнутих морів О.С. Бахов виділяв три категорії: 1) повністю замкнуті територіями двох або кількох держав, що не сполучаються з відкритим морем; 2) оточені територіями двох або більше держав, сполучені з іншими морями через один або кілька вузьких проток, режим яких регулюється міжнародною конвенцією (Чорне та Балтійське моря); 3) оточені територіями двох або декількох держав і сполучені з іншими морями, наприклад, Японське море, яке не має конвенційного регулювання. Основним критерієм виділення замкнутих і напівзамкнутих морів в окрему категорію морів виступає замкнутість сушею і характер зв'язку зі Світовим океаном [42, с. 529]. Г.О. Глазунов і Ю.Б. Марков виділяють наступні моря: 1) незамкнуте море – окраїнна частина Світового океану, змикається з ним однією своєю частиною безпосередньо (моря Аравійське, Берингове, Бофорта, Тасманове і багато інших); 2) напівзамкнуте море – окраїнна частина Світового океану, оточена територією двох або більше держав, яка пов'язана з іншою частиною Світового океану декількома судноплавними сполуками безпосередньо або через інше незамкнуте море і використовується як міжнародний транзитний морський шлях (наприклад, Червоне море, моря Індонезійського і Філіппінського архіпелагів); 3) замкнуте море – невелика частина світового океану, оточена територією двох або більше держав, яка з'єднується з іншою частиною світового океану через одне або кілька напівзамкнутих морів єдиною

судноплавною протокою (проходом) не використовується як міжнародний транзитний морський шлях (Чорне море) [83].

Відповідно до практики, при розгляді аналогічних справ поділ континентального шельфу або виняткових економічних зон або проведення єдиної делімітаційної лінії Суд ООН діє поетапно. Три окремі стадії, які в загальних рисах роз'яснюються в справі, що стосується континентального шельфу (Лівійська Арабська Джамагірія / Мальта), у подальшому були конкретизовані [28, с. 56]. По-перше, Суд установлює тимчасову делімітаційну лінію, використовуючи методи, які є геометрично об'єктивними і відповідають географії району, що підлягає делімітації. Для проведення кордону при делімітації суміжних узбереж між ними будується рівновіддалена лінія, якщо немає серйозних причин, через які це технічно неможливо в даному конкретному випадку (див. Територіальний і морський спір між Нікарагуа і Гондурасом в Карибському морі). Що ж стосується протилежних узбереж, то тимчасова делімітаційна лінія буде становити серединну лінію між двома берегами. Ніяких правових наслідків із використання термінів «серединна лінія» і «рівновіддалена лінія» не випливає, оскільки в обох випадках застосовується той самий метод делімітації [22].

Рівновіддалена і серединна лінії будуються, починаючи від найвідповідніших точок на узбережжях обох зацікавлених держав, приділяючи особливу увагу продовженим в море береговим точкам, розташованим найближче до району, що підлягає делімітації. В інших справах Суд ООН враховує межі, в яких при побудові спеціальної делімітаційної лінії можна відхилитися від вихідних точок, обраних сторонами для своїх територіальних морів [10, с. 241]. При необхідності побудови тимчасової рівновіддаленої лінії між сусідніми державами при виборі вихідних точок для цих цілей враховуються міркування, що стосуються берегових ліній обох сторін. Установлена таким чином лінія багато в чому залежить від особливостей фізичної географії та найбільш

продовжених в море точок на обох узбережжях. У цій справі Суд ООН почав з проведення тимчасової рівновіддаленої лінії між суміжними узбережжями Румунії та України, яка потім буде продовжена як серединна лінія між їх протилежними узбережжями. Розташування остаточної лінії повинно призвести до справедливого вирішення [15, с. 83].

На наступній, другій, стадії Суд розглядає питання про наявність факторів, які потребують коригування або зсуву тимчасової рівновіддаленої лінії з метою досягнення справедливого рішення, як це було зроблено в справі «Сухопутний і морський кордон між Камеруном і Нігерією». Суд ООН також чітко визначив, що, якщо лінія, яку потрібно провести, проходить через кілька зон із юрисдикцією, що збігається, можливо ефективно застосування так званого методу справедливих принципів / відповідних обставин, оскільки в цих морських зонах даний метод також придатний для досягнення справедливого результату «Територіальний і морський спір між Нікарагуа і Гондурасом в Карибському морі», (Нікарагуа проти Гондурасу) [9, с. 111].

Нарешті, на третій стадії Суд перевіряє, щоб лінія (тимчасова рівновіддалена лінія, яка може коригуватися або не коригуватися з урахуванням відповідних обставин) не призводила до несправедливого результату в зв'язку з будь-якою явною нерозмірністю між співвідношенням довжини відповідних берегових ліній і відповідним морським районом кожної держави щодо делімітаційної лінії. Остаточна перевірка на справедливість результату пов'язана з підтвердженням того, що серйозної невідповідності морських районів у результаті порівняння протяжності узбережжя не виявлено [60, с. 158]. Це не означає, що зазначені відповідні райони повинні бути пропорційні довжині узбереж – як зазначив Суд ООН у справі «Морська делімітація в районі між Гренландією і Ян-Масен» (Данія проти Норвегії), поділ району є наслідком делімітації, а не навпаки. На цій стадії виконання делімітації Суд ООН визначає належні точки на відповідному узбережжі або відповідних узбережжях сторін, які позначають

значну зміну в напрямку берегової лінії, таким чином, щоб геометрична фігура, яка була утворена лінією, що з'єднує всі ці точки, відображала загальний напрям берегових ліній. Обрані таким чином точки на кожному березі впливають на проведення тимчасової рівновіддаленої лінії з урахуванням географічних особливостей [9, с. 185].

У справі, що розглядається, географія узбережжя показує, що їх здатність породжувати права, які збігаються, свідчить про існування двох районів: в одному випадку узбережжя є суміжними, у другому – протилежними. Практично перший висновок, який Суд отримав із цього, полягав у тому, що на румунському березі значущі вихідні точки, від яких повинні проводитися рівновіддалена лінія і серединна лінія, збігаються, оскільки це узбережжя є одночасно суміжним і протилежним по відношенню до українського узбережжя. Другий висновок полягає в тому, що, оскільки українське узбережжя складається з двох частин: однієї – прилеглої до румунського узбережжя й іншої – протилежної по відношенню до нього, вихідні точки, що враховуються, повинні визначатися окремо, залежно від того, яка частина розглядається – прилегла або протилежна. Третій – полягає у визначенні поворотної точки на рівновіддаленій лінії, де наслідки суміжного розташування поступаються місцем наслідкам протилежного розташування, у результаті чого змінюється напрямок цієї лінії [43, с. 185]. Нарешті, Суду ООН необхідно було розглянути питання про те, чи має значення острів Зміїний із точки зору вибору вихідних точок. Острів Зміїний вимагає особливої уваги при визначенні тимчасової рівновіддаленої лінії. Суд зазначив, що були випадки, коли прибережні острови розглядалися як частина узбережжя держави, зокрема в тому випадку, коли узбережжя складається з групи островів, що його оздоблюють. Так, в рішенні арбітражного трибуналу на другій стадії розгляду спору між Єритреєю та Єменом (морська делімітація) від 17 грудня 1999 р. міжнародний трибунал розташував вихідні точки, що були встановлені на лінії найбільшого відпливу островів, вважаючи, що вони складають саму берегову лінію однієї

зі сторін [12, с. 316]. Однак острів Зміїний – єдиний і розташований приблизно в 20 морських милях від материка і не входить в складову узбережжя України. Наслідком цього була б зміна географії в судовому порядку, чого не допускає ані закон, ані практика морської делімітації. Суд, таким чином, прийшов до думки, що острів Зміїний не може розглядатися як частина конфігурації узбережжя України. У зв'язку з цим Суд ООН вважає неприйнятним вибір на острові Зміїний будь-яких вихідних точок для побудови тимчасової рівновіддаленої лінії між Румунією і Україною [27].

3.3. Територіальні претензії в Антарктиці

Правовий статус Антарктики визначається договором про Антарктику від 1 грудня 1959 р., учасниками якого є 26 держав, у тому числі Україна. До Антарктиди належить район на півдні 60-ї паралелі південної широти, включаючи всі шельфові льодовики. Відповідно до п. 2 ст. IV договору "ніякі дії або діяльність, які мають місце поки даний договір набирає чинності, не утворюють основи для заяви, підтримання або заперечування будь-якої претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці і не утворюють ніяких прав суверенітету в Антарктиці. Ніяка нова претензія або розширення існуючої претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці не заявляються, поки даний Договір набирає чинності". Саме так держави, що домовляються, прийняли на себе зобов'язання зберігати на період дії договору статус Антарктики як міжнародної (нічийної) території. Договір про Антарктику було укладено на 30 років, але він продовжує діяти, оскільки ніхто з учасників не заявив про намір припинити його дію [48].

У міжнародно-правовій літературі висловлювалась думка, що з 1983 р., після ініціативи VII конференції країн, що не приєдналися, в Нью-Делі почався новий період регулювання статусу Антарктики, викликаний її величезними багатствами мінеральних ресурсів і спробами ці ресурси розподілити між всіма державами таким же чином, як ресурси Світового океану [56, с. 154].

У 1989 р. близько берегів Антарктики сталося декілька екологічних катастроф у зв'язку з розливом нафти з танкерів. Незадовго до того, 2 червня 1988 р., у Веллінгтоні було підписано конвенцію, яка регулювала порядок експлуатації мінеральних ресурсів Антарктики, котру ряд держав піддали різкій критиці. Під впливом цих факторів, за ініціативою Австралії і Франції, було прийнято рішення відмовитися від Веллінгтонської конвенції й укласти нову, в рамках договору 1959 р., яка б заборонила будь-яку діяльність на континенті і оголосила б його "природною резервацією, континентом миру і науки" [5, с. 396].

У результаті проведених дискусій 4 жовтня 1991 р. був підписаний Протокол до Договору 1959 р. про охорону навколишнього середовища, котрий встановив, що всіляка діяльність в Антарктиці буде здійснюватися на підставі визнання унікального характеру континенту і що будь-яка діяльність людини на континенті є допустимою лише за наявності інформації про наслідки такої діяльності. Протокол заснував Комітет з охорони навколишнього середовища для Антарктики.

Антарктика — це материк Антарктида, розташований навколо Південного полюса Землі, що обмежений із півночі 60* південної широти і включає прилягаючі до нього шельфові льодовики, острови і прилягаючі моря.

Антарктика була відкрита в ході експедиції російських судів під команду М.П. Лазарєва і Ф.Ф. Беллінсгаузена в 1818-1821 рр.. [10, с. 816].

Правовий режим цієї зони визначається Вашингтонським договором про Антарктику від 1 грудня 1959 р, що спочатку був підписаний 12 державами, включаючи СРСР. Договір про Антарктику носить безстроковий і відкритий характер. Він відкритий для приєднання до нього будь-якої держави-члена ООН або будь-якої іншої держави, що може бути запрошена приєднатися до Договору за згодою всіх договірних сторін, представники яких мають право брати участь у Консультативних нарадах [32, с. 450].

За цим договором (ст. 1) Антарктида оголошена демілітаризованою і нейтралізованою територією. Там не можна проводити ядерні випробування і здійснювати викидання радіоактивних відходів (ст. 5). Проте договір не забороняє використання військового персоналу або устаткування для наукових досліджень або для будь-яких мирних цілей. Антарктида повинна використовуватися міжнародним співтовариством у мирних цілях. Встановлено свободу наукових досліджень і співробітництва. Спостерігачі та науковий персонал станцій в Антарктиці знаходиться під юрисдикцією держави, що направляє. Води Антарктики є відкритим морем [28, с. 317].

Відповідно до положень Договору 1959 року всі територіальні претензії держав в Антарктиці «заморожувалися». Але після підписання договору вони були заявлені. Причиною стало припущення, що надра континенту містять великі мінеральні багатства. На претензіях особливо наполягають Великобританія, Франція, Аргентина, Австралія, Чилі, Норвегія і Нова Зеландія. Положення загострилося в зв'язку зі зростанням кількості учасників Договору: на 1 липня 1996 року в договорі вже брала участь 41 держава. Вихід був знайдений досить оригінальний: держави-учасниці Договору на спеціальній Консультативній нараді 4 жовтня 1991 р. підписали в Мадриді (Іспанія) документ по врегулюванню освоєння мінеральних ресурсів Антарктики Протокол про охорону навколишнього середовища, що став практично складовою частиною Договору про Антарктику. Ним фактично заморожується (забороняється) ведення в Антарктиці усіх видів геологорозвідувальних робіт, включаючи експлуатаційні, терміном на 50 р., а сама Антарктида проголошена міжнародним заповідником [89].

Україна, відповідно до положень Договору 1959 р., із 1996 р. має на цьому материкі свою науково-дослідну станцію «Академік Вернадський» (колишню «Фарадей»), розташовану на острові Галінцес (архіпелаг Арджентайн), що була подарована їй Великобританією.

Договір про Антарктику для сприяння досягненню його цілей і забезпечення дотримання інших його положень встановлює всеосяжну систему інспекції та спостереження. Як наголошується в доповіді Генерального секретаря ООН з питання про Антарктику, система спостереження та інспекції є один з найважливіших елементів Договору про Антарктику. Консультативні сторони договору неодноразово висловлювали впевненість у тому, що ця система в значній мірі сприяє ефективності договору, реалізації його принципів і досягненню цілей [50, с. 266]. Згода учасників Вашингтонської конференції на створення подібної системи було унікальним явищем. На думку австралійського уряду, вже завдяки лише фактом включення до Договору про Антарктику розгорнутих положень про

спостереженні та інспекції, цей договір посів особливе місце в післявоєнних міжнародних відносинах. Новозеландський уряд вважає, що система інспекції та спостереження в Антарктиці створила атмосферу довіри і відсутності підозрливості. Завдяки їй навіть в періоди міжнародної напруженості положення договору незмінно дотримувалися і поважалися всіма його сторонами. Підтвердженням тому може служити збереження спокійної обстановки ділового співробітництва в Антарктиці під час кризової ситуації, що склалася в 1982 році навколо Фолклендських (Мальвінських) островів [81, с. 113].

Започаткування системи інспекції та спостереження розглядалося учасниками Вашингтонської конференції як один з головних засобів забезпечення дотримання договору його сторонами. На цей аспект майбутнього договору особливо акцентувала увагу західна преса, висвітлювала роботу конференції.

Газета «Нью-Йорк таймс» від 15 жовтня 1959 писала, що проходить у Вашингтоні конференція 12 держав поклала добрий початок здійснення загального і контрольованого роззброєння, і якщо в Антарктиці на ділі буде встановлений ефективний контроль над роззброєнням, то це може послужити прикладом для подібних же кроків і в інших областях роззброєння. Система інспекції і спостереження в Антарктиці буде мати значення як прецедент для тих, хто планує роззброєння у всьому світі, за повідомленнями в газеті «Івнінг стар» від 15 жовтня 1959 р. [57].

Як і під час обговорення ряду інших розділів проекту договору, учасникам конференції при розгляді питань інспекції знову довелося зіткнутися з проблемою територіальних домагань.

Підтримуючи, в загальному, ідею встановлення ефективного контролю в Антарктиці, окремі держави, які заявили територіальні претензії, посилаючись на «наявні» у них права, вимагали включення в договір положення про те, що посилка спостерігачів на належні їм станції може здійснюватися лише за попередньою їх повідомлення або згоди. З огляду на

те, що зайнята цими країнами позиція виявилася неприйнятною для інших учасників конференції, вони в кінцевому підсумку зняли таку вимогу [25].

На Вашингтонській конференції було визнано доцільним не обмежувати завдання інспекції тільки контролем за виконанням положень ст. 1 договору, як це передбачалося спочатку, а виходити з того, що система інспекції повинна сприяти дотриманню всіх розділів договору. Учасники конференції розглянули різні варіанти установи системи інспекції та спостереження в Антарктиці. Обговорювалася, зокрема, ідея передачі всіх функцій інспекції та спостереження спеціально утвореному комітету, що складається з представників держав – учасників договору, з наділенням його правом посилати своїх власних інспекторів. Висловлювалася думка про передачу права призначати інспекторів Консультативній нараді як своєрідного виконавчого органу, створюваному за договором. Рішення було знайдено у визнанні права на інспекцію та спостереження за Державами-учасницями на підставі договору учасниками Консультативних нарад. Таким чином, держави, що приєдналися до договору, але не беруть участі в роботі консультативних нарад, оскільки вони не зайняті в Антарктиці істотною науковою діяльністю, проводити інспекцію і здійснювати спостереження в районі дії договору не можуть [2, с. 216].

Пропозиція про обмеження кількості спостерігачів, що призначаються кожною країною для проведення інспекції, не отримало підтримки, так як учасники конференції дійшли висновку, що більша кількість спостерігачів, ніж це потрібно з точки зору ділових міркувань, навряд чи буде призначено. На конференції було досягнуто порозуміння, що витрати по інспекції несе держава, проте це не перешкоджає наданню природного гостинності.

Стаття VII Договору про Антарктику, що засновує «для сприяння досягненню цілей і для забезпечення дотримання положень Договору» систему інспекції та спостереження, містить три головних положення [23, с. 147].

По-перше, всі райони Антарктики, включаючи всі станції, установки та обладнання в цих районах, а також всі морські і повітряні судна в пунктах розвантаження і завантаження вантажу або персоналу в Антарктиці, проголошуються завжди відкритими для інспекції спостерігачами, призначеними державами, представники яких мають право, згідно зі ст. IX договору, брати участь в роботі консультативних нарад (п. 3 ст. VII). Такі спостерігачі мають повну свободу доступу в будь-який час і в будь-який або всі райони Антарктики (п. 2 ст. VII). Спостерігач обов'язково повинен бути громадянином тієї країни, яка його призначає. Прізвища спостерігачів після їх призначення, а також відомості про закінчення терміну, на який вони призначені, повідомляються всім учасникам Консультативних нарад (п. 1 ст. VII) [28, с. 576].

По-друге, всі райони Антарктики оголошені відкритими в будь-який час для спостереження з повітря державами – учасниками Консультативних нарад (п. 4 ст. VII).

По-третє, держави – учасники договору зобов'язалися повідомляти один одного завчасно про всі експедиції в Антарктику або в межах Антарктики, що здійснюються їх судами або громадянами, які організовуються на їх території або прямують з їх території, з займаних їх громадянами в Антарктиці станцій і про будь-якому військовому персонал або оснащення, призначеному для направлення в Антарктику з додержанням умов п. 2 ст. I договору (п. 5 ст. VII).

Перші інспекції в Антарктиці на підставі положень договору здійснила Нова Зеландія, яка надіслала в листопаді і грудні 1963 року спостерігачів для проведення інспекцій антарктичних станцій США «Мак Мердо», «Берд» і «Південний полюс». У грудні 1963 року ці ж станції були проінспектовані англійськими і австралійськими спостерігачами [62, с. 616].

Найбільш активно і на систематичній основі інспекції в Антарктиці проводяться Сполученими Штатами. Регулярне здійснення права на інспекції за договором вони розглядають як важливий елемент своєї політики щодо

Антарктики. З 1964 по 1987 рік США провели вісім інспекцій в Антарктиці, охопивши ними всі наявні там науково дослідні станції.

Інспекції в Антарктиці активно проводять країни, які заявили територіальні претензії, такі як Австралія, Нова Зеландія, Аргентина, Англія, Чилі. При цьому вони, як правило, перевіряють тільки іноземні станції, розташовані в межах районів їх домагань [59].

Договором про Антарктику передбачається, що доповіді спостерігачів, згаданих в його ст. VII, повинні бути передані всім Консультативною сторонам договору (п. 3 ст. IX). Бажаючи зробити інформацію про діяльність учасників договору більш доступною для світової громадськості, ряд держав, які проводять інспекцію, відійшов від строгого дотримання положень п. 3 ст. IX. Так, США починаючи з 1984 року направляють копії доповідей про інспекцію Генеральному секретарю ООН і взагалі розглядають ці доповіді як інформацію, яка повинна бути доступна світової громадськості через національні контактні пункти відповідно до рекомендації XIII.

Рішення Консультативних нарад про заходи, що сприяють здійсненню принципів і цілей договору, приймаються в формі рекомендацій. З Договору про Антарктику до компетенції Консультативних нарад належить прийняття такого роду заходів в наступних областях: використання Антарктики тільки в мирних цілях; сприяння науковим дослідженням в Антарктиці; сприяння здійсненню прав інспекції, передбачених у ст. VII договору; здійснення юрисдикції в Антарктиці; охорона і збереження живих ресурсів Антарктики (п. 1 ст. IX). Схвалені Консультативною нарадою рекомендації повинні бути дійсними, тобто починають носити обов'язковий характер, після їх затвердження усіма державами, представники яких відповідно до ст. IX договору мали право брати участь у роботі цієї наради. Рішенням I Консультативної наради обов'язок повідомляти все держави, які підписали договір і приєдналися до нього, про затвердження будь-якої рекомендації усіма сторонами договору – учасниками Консультативних нарад покладено на уряд США – депозитарію договору (п. 5 рекомендації 1-14) [42, с. 349].

Також необхідно відзначити, що в разі виникнення будь-яких суперечок щодо відносин, врегульованих угодами про Антарктику, сторони суперечки мають можливість звернутися до Міжнародного Суду ООН і Арбітражний трибунал.

Однак, існуючий на сьогоднішній день міжнародно-правовий режим забезпечення безпеки, встановлений Договором про Антарктику 1959 р. потребує подальшого вдосконалення, так як він не здатен забезпечити в повній мірі охорону існуючих міжнародних відносин в Антарктичному регіоні.

З метою зміцнення існуючої системи Договору про Антарктику та з метою забезпечення заходів, спрямованих на вдосконалення охорони навколишнього середовища, встановлених Мадридською Протоколом, необхідне посилення відповідальності за порушення норм, що входять в Систему Договору про Антарктику. Особливу увагу слід звернути на порушення екологічної безпеки в Антарктиці, які самим негативним чином можуть позначитися на екології всієї нашої планети [32, с. 229].

З метою нормативного закріплення цієї пропозиції необхідно прийняти спеціальну резолюцію Генеральної Асамблеєю ООН «Про відповідальність за порушення міжнародно-правового режиму в районі дії Договору про Антарктику». Дана резолюція, відповідно до норм Договору про Антарктику та інших документів його системи, повинна визначити, які дії в районі дії Договору про Антарктику вважаються протиправними, винне досконалыми, що представляють загрозу екологічній безпеці людства і караними.

В даний час, єдине, що може бути зроблено для захисту території Антарктики від протиправних посягань, і тільки в крайньому випадку – в разі спроби будь-якої держави застосувати військову силу в цілях захоплення всієї території Антарктики або її частини, тобто зробити «порушення світу», це застосування ст. 42 Статуту ООН, відповідно до якої, Рада Безпеки ООН, «якщо вважатиме, що заходи, передбачені в статті 41, можуть виявитися недостатніми або вже виявилися недостатніми, уповноважується вживати

такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки. Такі дії можуть включати демонстрації, блокаду та інші операції повітряних, морських або сухопутних сил членів Організації» [66].

Як видно, мова в ст. 42 Статуту ООН йде лише про особливі випадки, якими стосовно Договору про Антарктику є злочинні дії, спрямовані на окупацію території даного континенту.

Тим часом, щодо інших порушень режиму Антарктики, можна було б застосовувати певні санкції з боку міжнародних організацій (універсальних та регіональних), наприклад, ООН, ІКАО, ОАЕ, груп держав чи окремими організаціями [36].

Важливо також зауважити, що в кожному випадку порушення режиму, встановленого Системою Договору про Антарктику, необхідно з'ясувати, чи було це порушення санкціоновано якою-небудь державою, або є результатом приватної ініціативи.

Нарешті, в даний час неясно, як бути в разі, якщо хто-небудь почне, наприклад, виробляти в промислових цілях розробку нафтових родовищ або будь-який інший видобутку мінеральних ресурсів у районі дії Договору про Антарктику, що заборонено нормами ст. 3 Конвенції з регулювання освоєння мінеральних ресурсів і в ст. 7 Мадридського Протоколу, або наприклад, забій тюленів одного або декількох видів, зазначених у статті 1 Конвенції про збереження антарктичних тюленів тисяча дев'яност сімдесят дві. У той же час, за аналогічні діяння, наприклад, в Росії передбачена кримінальна відповідальність і є спеціальні правоохоронні органи і судова система, що дозволяють захистити природу від шкідницької діяльності людини. Так, ст. 262 КК РФ «Порушення режиму особливо охоронюваних природних територій і природних об'єктів», передбачає покарання «штрафом в розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до вісімнадцяти місяців, або позбавленням права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю на термін до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років », згідно з нормами ст. 256 КК РФ «Незаконне видобування водних тварин і рослин» в ч. 3 взагалі передбачає у вигляді позбавлення волі на строк до двох років. Однак, нічого подібного не існує для припинення діяльності в порушення режиму Антарктики і покарання винних [16, с. 75-79].

Отже, з вищевикладеного можна зробити висновки про те, що прийняття Мадридського Протоколу знаменувало новий етап у розвитку міжнародно-правового режиму Антарктики. Сформульовані в ньому вимоги до діяльності в Антарктиці встановлені з урахуванням досягнень науково-технічної революції і реально існуючої в світі загрози екологічної безпеки. Передбачений Протоколом національний контроль за його виконанням, створює основу для посилення відповідальності за порушення міжнародно-правового режиму Антарктики.

ВИСНОВКИ

Головним атрибутом держави є територія, яка являється не лише простором, а матеріальною основою життєдіяльності народу, що її населяє. Саме тому територіальні спори та конфлікти завжди були й залишаються гострою проблемою в міжнародному праві. Протягом всього часу існування людства головною причиною конфліктів та війн було змагання за володіння тою чи іншою територією. Для врегулювання територіальних питань між акторами на міжнародній арені прийшло на допомогу міжнародне право та створення спеціальних міжнародно-правових норм.

Згідно норм міжнародного права, територія держави це не лише сухопутна територія, а й надра й повітряний простір, водний простір, космічний простір й об'єкти, що знаходяться в них. Найпоширенішою причиною зазіхання одних держав на територію інших є бажання розширити свої кордони й вплив, навіть якщо це йде в розріз із основоположними принципами міжнародного права. Проаналізувавши сучасну геополітичну ситуацію й усі територіальні конфлікти, які можна зустріти в наш час, можна сміливо зробити висновок, що сучасна система міжнародних відносин є досить застарілою по відношенню до вирішення територіальних питань та здійснення примусових заходів до держав-правопорушниць.

Дана кваліфікаційна робота охоплює всі аспекти поняття "територіальний спір" та розкриває його дефініцію через призму усіх видів, ознак та факторів територіальних спорів та конфліктів сучасності й минулих найбільш резонансних справ. У дослідженні також було розглянуто доктринальні підходи щодо складу суб'єктів серед гравців на міжнародній арені.

Окрім цього ми дослідили правову регламентацію регулювання міжнародного спору через механізми універсального та регіонального характеру. В свою чергу універсальні механізми поділяються на спеціальні, які створені спеціально для вирішення питання регулювання спорів, та

загальні, які регулюють міждержавні відносини в загальному обсязі, але мають певний розділ про регулювання міжнародних спорів.

Впливаючи з правової регламентації урегулювання спорів, ми розглянули основоположний принцип міжнародного права стосовно рівності суб'єктів між собою та їхньої територіальної недоторканності.

Механізми регулювання спору поділяються на мирні та із застосуванням сили. Останні застосовуються тільки після того, як були використані мирні засоби та в передбачених міжнародним правом випадках. Наприклад, миротворчі місії ООН. Мирні, в свою чергу, поділяються на судові та позасудові. Важливу роль грають прецеденти Суду справедливості, які мають не тільки юридичний, але й політичний характер.

Окремо ми синтезували засоби вирішення спорів між акторами міжнародних відносин на прикладі сучасних спорів держав таких як конфлікт України та Росії стосовно Криму та Донбасу чи інтервенція Іраку до Кувейту.

Порівняли ефективність механізмів мирного вирішення спорів та із застосуванням сили на прикладі міжнародної військової операції на чолі з США проти діючої влади Сирії та бомбардування силами НАТО території Югославії.

Окреслили обставини процесу “Румунія проти України”, виявили недоліки сторони захисту в цій справі та проаналізували важливість результатів для обох сторін в юридичному та політичному планах.

Як висновок, можемо сказати, що нормативне регулювання розвивається, але на практиці є доволі багато ходів, які дозволяють обходити імперативні норми міжнародного права, приховуючи вигоду з цього. Територіальні спори – явище, яке ніколи не зникне, бо, окрім зовнішньої політики, це стосується економіки, статусу держави на міжнародній арені та поширення своєї влади на більшу територію.

Результати здійсненого дослідження дозволяють зробити висновок про те, що у сучасному світі існує доволі широка система дипломатичних заходів врегулювання міжнародних, у тому числі й міжнародних територіальних,

спорів. Найбільш оптимальним, зручним, економічно вигідним та перспективним, на нашу думку, є метод віртуальної дипломатії, який надає можливість ведення дипломатичних переговорів із застосуванням інноваційних підходів. З огляду на це, віртуальна дипломатія, безперечно, потребує визнання та детального врегулювання на міжнародному рівні. Насамкінець, слід зауважити, що питання дипломатії у механізмі врегулювання міжнародних територіальних спорів потребує подальшого наукового дослідження у контексті розвитку та законодавчого визначення процедури віртуальної дипломатії.

Міжнародний Суд ООН, установлюючи наявність звичаєвої норми і формулюючи її, надає їй позитивні властивості. Держави в силу свого суверенітету можуть самостійно за обопільною згодою розпорядитися правовими наслідками судового розгляду, якщо це не вплине на права та обов'язки третіх сторін. За загальним правилом судові рішення має силу лише щодо певної справи, представленої на розгляд суду і не зобов'язує держави, які не є сторонами у справі. Однак зростання авторитету міжнародних судів і, відповідно, їх актів, а також тенденція визнання прецедентного характеру їх рішень поступово змінює категоричність даного правила.

Міжнародний судовий прецедент слід розуміти як правову аргументацію міжнародного судового органу, що сформульована в його акті та підтверджує, роз'яснює або фіксує існуючу норму права, або декларує нову, використовувану цим або іншими міжнародними судами при формуванні внутрішнього переконання при розгляді аналогічної справи, що має імперативну обов'язковість для сторін спору в силу угоди про визнання юрисдикції суду (або суб'єкта, що запитує консультативний висновок із питань міжнародного права), і морально-політичну обов'язковість для третіх держав, зумовлену необхідністю забезпечити стабільність міжнародного правопорядку та ефективне функціонування системи міжнародного права.

Для сторін спору, за результатами розгляду якого було постановлено прецедентне рішення, останнє має ознаки «твердого права», обов'язкового для виконання, для інших країн, навіть якщо вони не є учасниками Статуту Суду ООН – «м'якого права».

Надання рішенням Міжнародного Суду ООН прецедентного характеру не викликало протестів держав-учасниць Статуту Суду ООН. Таким чином, із моменту, коли Суд при розгляді справи вперше послався на своє попереднє рішення і застосував його як прецедент, а держави-сторони спору не заперечили, почав формуватися міжнародний звичай визнавати практику Суду ООН прецедентною. Як наслідок – практика Міжнародного Суду ООН має прецедентний характер, звичаєвої природи. Доказуванням у міжнародній судовій процедурі є здійснювана за участю міжнародної судової установи і під її контролем діяльність сторін спору щодо встановлення наявності або відсутності обставин, що обґрунтовують їх вимоги і заперечення, та інших обставин, що мають значення для вирішення спору відповідно до норм міжнародного права.

Географічні карти можуть служити інформаційним матеріалом, що не є доказом права на певну територію. Видана уповноваженими установами географічна карта з позначенням на ній меж відповідної держави відображає її офіційну позицію з територіальних питань. Географічні карти як такі не можуть бути незаперечним доказом позиції даної держави. Карти, що є частиною договору про делімітацію, мають всі якості міжнародно-правового документа і служать доказом проходження лінії кордону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббас А.Г. Международно-правовые проблемы разграничения морских пространств: автореф. дис. канд. юрид. наук / А.Г. Гурбан Аббас Оглы. – М, 2008. – 19 с
2. Авхадеев В.Р. История развития и современные аспекты международно-правового статуса Антарктики: автореф. дис. канд. юрид. наук / В.Р. Авхадеев. – Казань, 2007. – 25 с.
3. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М.: БЕК, 1995 – 496 с.
4. Али Бин Абади Г. Х. Мирное урегулирование территориальных споров Йемена с соседними государствами: Международно-правовые аспекты: Дис. канд. юрид. наук / Г. Х. Али Бин Абади. — М, 2000. — 171 с.
5. Алямкін Р.В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / Алямкін Руслан Володимирович ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. - К., 2011. - 196 арк.
6. Анцелевич Г.А. Некоторые аспекты развития науки и практики международного морского права в суверенной Украине / Г.А. Анцелевич // Международное право как основа современного миропорядка: коллективная монография Liber Amicorum к 75-летию проф. В.Н. Денисова. Под ред. А.Я. Мельника, С.А. Мельник, Т.Р. Короткого. Киев-Одесса: Фенікс, 2012. – С. 505-519.
7. Барсегов Ю. Г. Территория в международном праве. Юридическая природа территориального верховенства и правовые основания распоряжения территорией / Ю. Г. Барсегов. — М.: Госюриздат, 1958. — С. 101
8. Безега Т.М. Українсько-румунські територіальні суперечності: історичний аналіз та сучасний стан / Т.М.Безега // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. – 2012. – Вип. 29. – С. 36-42

9. Беспалов С.В. Меркушев В.Н. Политика России на постсоветском пространстве: историческая периодизация и перспективный прогноз / С.В. Беспалов, В.Н. Меркушев. – М.: Рос. акад. нар. хоз-ва, 2014. – 73 с.
10. Белова О.І. Міжнародно-правові аспекти державної морської політики України та юридичні проблеми її реалізації в сучасних умовах: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / О.І. Белова. – К., 2008. – 22 с.
11. Гаріна О. Процес «Румунія проти України»: справа про розмежування морських просторів між Україною та Румунією в Чорному морі / О. Гаріна // Юридичний авангард. – 2009. – № 1. – С. 218-224.
12. Гончарова Н.Н. Международный Суд ООН: Пути повышения его эффективности: автореф. дис. канд. юрид. наук / Н.Н. Гончарова. – Казань, 2007. – 24 с.
13. Гороховская Е.В. Агрессия как международное преступление: генезис развития понятия / Е.В. Гороховская // Альманах международного права. – 2009. – № 1. – С. 45-52.
14. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Г. Гроций. – М.: Госюриздат, 1956. – 868 с.
15. Гудков А. В. Принцип территориальной целостности государства в решениях судов (на примере Российской Федерации, США, Канады, Турции, Молдовы): автореф. дис. канд. юрид. наук / А.В. Гудков. – М., 2008. – 22 с.
16. Гузей С.В. Основные проблемы процесса в международном суде ООН и развитие норм международного процессуального права / С.В. Гузей // Право и политика. – М.: Nota Bene, 2006. – № 6. – С. 88-102.
17. Гузей С.В. Развитие международного права международным судом ООН: на примере территориальных споров: автореф. дис. канд. юрид. наук / С.В. Гузей. – М., 2006. – 27 с.
18. Декларация про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД 1994 р. Офіційний сайт

- Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_480#Text
19. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 24.10.1970 №995_569 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text
20. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text
21. Дмитриченко І.В. Принципи морської делімітації у визначенні кордонів України в Чорному та Азовському морях / І.В. Дмитриченко // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / За ред. В.Н. Денисова. — К.: Юстініан, 2006. —374-398.
22. Договір про Антарктику від 01.12.1959 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224#Text
23. Доді К. Вплив трибуналів ad-hoc на звичаєве міжнародне гуманітарне право щодо неміжнародних збройних конфліктів / К. Доді // Юридичний журнал. — 2010. — № 1. — С. 36-41.
24. Жалій Т.В. Міжнародні принципи територіальної цілісності та непорушності кордонів держави в контексті необхідності їхнього вивчення в правознавчих курсах ВНЗ України / Т.В. Жалій // Альманах міжнародного права. — 2015. — № 10. — С. 12-19.
25. Закон України “Про правонаступництво України” від 12 вересня 1991 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>
26. Закон України „Про державний кордон України”, від 4 листопада 1991 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

27. Закон України „Про міжнародні договори України”. від 29 червня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
28. Іваниця В. О., Мединець В. І., Шуйський Ю. Д. та ін. Результати досліджень екосистеми острова Зміїний // Екологічні проблеми Чорного моря. – 2004. – Вип. 6. – С. 188-195.
29. Камишанський М.М. Міжнародно-правове регулювання використання компенсацій як форми відшкодування шкоди держав і міжнародних міжурядових організацій за міжнародно-протиправні діяння: автореф. дис. канд. юрид. наук / М.М. Камишанський. – Х., 2017. – 24 с.
30. Камінський І.І. Концепція державного суверенітету // Альманах міжнародного права. – 2017. – № 16. – С. 3-10.
31. Караман І. Міжнародно-правовий статус острова Зміїний / І. Караман // Право України. – 2007. – № 9. – С. 118–122.
32. Київець О. В. Норми міжнародного права: анархія чи ієрархія? / О. В. Київець // Наука і право охорона. – 2010. – №1. – С. 190-193.
33. Клименко Б. М. Мирное решение международных споров. — М.: Междунар. Отношения/ Б. М. Клименко. – 1982. – 184 с.
34. Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_938#Text
35. Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція) від 18.10.1907 № 995_938 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_938#Text
36. Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни Гаага, 18 жовтня 1907 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_193#Text
37. Кононенко В. П. Територіальні суперечки – судові та силові формати вирішення / В. П. Кононенко, Л. Д. Тимченко // Українська Революція

- гідності, РФ і міжнародне право. Колективна монографія / ред. О. В. Задорожній. – К.: К.І.С., 2014. – С. 310-327.
38. Кононенко В.П. В.М. Корецький о мотивах Международного Суда ООН / В.П. Кононенко, Л.Д. Тимченко // Молдавский журнал международного права и международных отношений. – 2010. – № 3. – С. 39-47.
39. Копачинська Г.В. Історико-географічні передумови та особливості договірно-правового оформлення українськорумунського морського кордону / Г. В. Копачинська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2012. – № 9. – С. 128-133.
40. Коцан Н.Н. Проблеми формування морських кордонів України / Н.Н. Коцан, Г.В. Копачинська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 15. – С. 78-85.
41. Кулик М. Встановлення критеріїв справедливості правового регулювання делімітації континентального шельфу // Право України.- 2001.-№ 7.-С.106-109.
42. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. / И.И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
43. Ліпкан В.А., Антипенко В.Ф., Акулов С.О. Міжнародне право: підручник / заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: КНТ, 2009. – 752 с.
44. Мережко А. А. Наука политики международного права: истоки и перспективы / А. А. Мережко. — К.: Юстиниан, 2009. — С. 124.
45. Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права / О.О. Мережко. – К.: Юстиниан, 2010. – 320 с.
46. Мовчан А.П. Международный правовой порядок / А.П. Мовчан. – М., 1996. – 102 с.
47. Мякота О.В. Загальна характеристика міжнародноправового статусу сучасних державних кордонів України // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав.

- читань, присвяч. пам'яті проф. М.В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листоп. 2016 р.: у 2 ч. – Х., 2016. – Ч. 1. – С. 93–99.
48. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text
49. Міжнародне право: Навч. посіб. / за ред. М.В. Буроменського – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
50. Новикова О.Н. Роль Международного Суда ООН в современном миропорядке / О.Н. Новикова // Гуманитарные и юридические исследования. – 2014. – № 2. – С. 95-100.
51. Ніколенко Л. М. Щодо визначення судового прецеденту в Україні / Л.М. Ніколенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 27(2). – С. 11-15.
52. Овчаренко А. Делімітація Україно-Російських кордонів: хронологія проблем / А. Овчаренко // Юридичний авангард. – 2009. – № 1. – С. 144-148.
53. Оппенгейм Л. Международное право. Т. I, полутом 2 / Л. Оппенгейм – М.: Изд-во иностранной литературы, 1949. – 548 с.
54. Офіційний Сайт Міжнародного Суду ООН: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20170423215456/http://www.icj-cij.org/homepage/index.php?p1=0&lang=en>
55. Пасічник Я.С. Вирішення морських спорів міжнародними судовими органами / Я. С. Пасічник // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 352-356.
56. Пасічник Я.С. Основні принципи міжнародного судочинства / Я.С. Пасічник // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. – 2012. – Вип. 2. – С. 339-347.
57. Положення про Комісію міжнародного права від 21.11.1947 № 995_a01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a01#Text

58. Пунжин С.М. Процессуальное право Международного суда ООН: решение вопросов приемлемости в рамках сопутствующего судопроизводства при толковании и пересмотре решений / С.М. Пунжин // Международное правосудие. – 2012. – № 3. – С. 49-60.
59. Репецька О.І. Вплив доктрини Монро на міжнародне право / О.І. Репецька // Альманах міжнародного права. – 2017. – № 16. – С. 19-31.
60. Резніков М.І. Українсько-Румунський конфлікт навколо острова Зміїний. Ретроспективний аналіз / М.І. Резніков // Вісник Київського міжнародного університету. – К.: КиМУ, 2009. – № 9. – 364 с.
61. Савчук К. О. Перспективи захисту інтересів України в Міжнародному суді ООН у зв'язку з агресією з боку Російської Федерації / К. О. Савчук, О. І. Мельничук // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 281-285.
62. Савчук К.О. Міжнародний суд ООН як засіб мирного розв'язання міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві / К.О. Савчук, О.І. Мельничук // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 341-347.
63. Савчук К.О. Перспективи захисту інтересів України в Міжнародному суді ООН у зв'язку з агресією з боку Російської Федерації / К.О. Савчук, О.І. Мельничук // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 281-285.
64. Салимов Р. Ф. Проблемы имплементации принципа территориальной целостности и нерушимости границ государств на современном этапе / Р. Ф. Салимов: Автореф. дис. канд. юрид. наук. — Баку, 2010. – 26 с.
65. Славко А. С. Принципи і способи делімітації морських кордонів / А. С. Славко // Правовий вісник УАБС. – 2013. – № 2(9). – С. 88-91.
66. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: міжнародний договір від 26.06.1945 № 995_010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

67. Стрельцова О.В. Прецедент як джерело права Європейського Союзу / О.В. Стрельцова // Судова апеляція. – 2007. – № 2. – С. 119-125.
68. Стрельцова О.В. Співвідношення понять судового прецеденту та судової практики (теоретичний аспект) / О.В. Стрельцова // Право України. – 2004. – № 10. – С. 136-140.
69. Теліпко В.Е. Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. В.Е. Теліпко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 606 с.
70. Тимченко Л.А. Толкование понятия «право народов на самоопределение» в современном международном праве / Л. Тимченко // Evropsky politicky a pravni diskurz. – 2016. – Vol. 3, Iss. 4. – С. 24-32.
71. Тимченко Л.Д. Quo Vadis, Arcticum? Міжнародноправовий режим Арктики та тенденції його розвитку: автореф. дис... д-ра юрид. наук / Л.Д. Тимченко; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1997. – 31 с.
72. Ушаков Н. А., Суверенитет в современном международном праве / Н. А. Ушаков. – М.: Изд. ИМО, 1963. – 269 с.
73. Ушаков Н.А., Международное право: Учебник / Н.А. Ушаков – М.: Юристъ, 2005. – 304 с.
74. Філянїна Л.А. Сучасні реалії міжнародно-правових засобів вирішення міжнародних територіальних спорів / Л.А. Філянїна, В.І. Гузема // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 3. – С. 87-93.
75. Хамид Эль-Сир Абас Абдель. Практика урегулювання територіальних спорів в Африке (международно-правовые аспекты): дис. канд. юрид. наук / Эль-Сир Абас Абдель Хамид. – М., 1998. – 158 с.
76. Хапантюковский А.В. Вердикт Международного Суда ООН по разграничению украинско-румынского континентального шельфа. Часть 2: итоги и перспективы / А.В. Хапантюковский // Науковий вісник. – 2009. – № 17 (95). – С. 85-99.

77. Цимбрівський Т.С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Цимбрівський Тарас Степанович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л., 2008. - 244 арк.
78. Чернова Н.Н. Перспективы повышения роли Международного Суда ООН: предоставление права доступа в Суд международным правительственным и некоторым неправительственным организациям / Н.Н. Чернова // Междунар. публ. и частн. право. – 2006. – № 3 (30). – С. 22-25.
79. Явкин Н.В. Проблема обеспечения единства и территориальной целостности государства в условиях борьбы народов за самоопределение: дис. канд. полит. наук / Н.В. Явкин. – Нижний Новгород, 2004. – 220 с.
80. Dixon M. Textbook on International Law / M. Dixon. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 408 p.
81. Hensel P., Mitchell S. International Institutions and Compliance with Agreements / P. Hensel, S. Mitchell // American Journal of Political Science Vol. 51, Issue 4, pages 721–737, October 2007
82. Hensel P., Mitchell S., Compliance with ICJ/PCIJ Decisions on Territorial, River, and Maritime Issues 2007 AJPS Web Appendix / P. Hensel, S. Mitchell [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.paulhensel.org/comply.html>
83. International Court of Justice, Annual Report 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/public/files/annual-reports/2010-2011-en.pdf>
84. Lowe V. International Law / V. Lowe. – New York U.S.A. Oxford University Press Inc., 2007. – 298 p.
85. McWhinney E. A New, Multicultural World Community and an Emerging New, Pluralistic World Order System / E. McWhinney // Chinese Journal of International Law. – 2012. – № 11 (3). – P. 469-486.

86. Roberts A. Comparative International Law? The Role of National Courts in Creating and Enforcing International Law / A. Roberts // International and Comparative Law Quarterly. – 2011. – Vol. 60 – № 1. – P. 57-92.
87. Rosca V. International case-law on the use of force or threat of it in International law / V. Rosca // Revista Moldovenească de Drept Internaional i Relatii Internaionale. – 2016. – Nr. 3 (Vol. 11). – P. 325-339.
88. Shaw Malcolm. International Law / Malcolm Shaw. – Cambridge University Press. – 6th edition. – New York, 2008. – 1710 p.
89. Spiro P. Wishing International Law Away, 2009 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.yalelawjournal.org/forum/wishing-international-law-away>
90. Worster W.T. Competition and Comity in the Fragmentation of International Law / W.T. Worster // Brooklyn Journal of International Law. – 2008. – Vol. 34. – P. 119-149.